

Dorine Winkels
in samenwerking met
Jan Willem Duyvendak

Parelvissen in de Veenkoloniën

*Rapportage van een zoektocht naar de
sociaal-culturele aspecten van de Veenkoloniën*

April 2003

Parelvissen in de Veenkoloniën

*Rapportage van een zoektocht naar de
sociaal-culturele aspecten van de Veenkoloniën*

Dorine Winkels
in samenwerking met
Jan Willem Duyvendak

Kaart Veenkoloniën
GIS/Cartografie Provincie Drenthe

Utrecht, april 2003

Inhoud

Inleiding	4
1. Het land van de mensen	8
1.1 Het landschap van de grote maten	8
1.2 De historie van het land	8
1.3 Betekenisvolle tekens in het landschap	10
1.4 Nieuwe elementen in het landschap	11
1.5 Toekomstwensen	11
1.6 Wonen	12
1.7 Werken en recreëren	13
1.8 Mobiliteit	14
1.9 Imago	14
2. De mensen van het land	16
2.1 Pioniersgeest	16
2.2 Tolerant en individualistisch	16
2.3 Veen en zand	17
2.4 Nieuwkomers	17
2.5 Opgroeien in de Veenkoloniën	18
2.6 Oud worden in de Veenkoloniën	19
2.7 Voorsprong door achterstand	19
2.8 Achterstand ondanks voorsprong	19
3. De sociale infrastructuur	22
3.1 Sociale infrastructuur	22
3.2 De informele sociale infrastructuur in de Veenkoloniën	22
3.3 Ontmoeting in het café en het dorps huis	23
3.4 Multifunctionele centra	24
3.5 Wonen, zorg en welzijn voor ouderen	24
3.6 Voorzieningen	24
3.7 Onderwijs	25
3.8 Zorg en Welzijn	25
3.9 De infrastructuur en achterstand	25
4 Participatie	28
4.1 De relatie dorpsgemeenschap - gemeente	28
4.2 Onderlinge contacten	28

5	Overwegingen en conclusies	30
5.1	Eensgezindheid in het verdeelde land	30
5.2	Gehechtheid, historisch en lokaal bewustzijn	30
5.3	Leefbaarheid, levensvatbaarheid en sociale infrastructuur	32
5.4	Vitalisering door versterking van sociale infrastructuur arbeid & zorg	33
5.5	De toekomst: versterken van centrale regie	34
5.6	De toekomst van de Veenkoloniën	34
	Bijlage 1 Collectie Jans Brands	36
	Bijlage 2 Gesprekspartners en deelnemers expertmeeting	38
	Bijlage 3 Geraadpleegde bronnen	40
	Bijlage 4 Topografische gebiedskaart	42

Inleiding

De Stichting Innovatie Veenkoloniën stelt zich ten doel de gedachtevorming over de ontwikkeling van de Veenkoloniën krachtig te stimuleren. Belangrijke drijfveren voor de Stichting zijn historisch besef ten aanzien van de moeilijke ontwikkelingsgang van het gebied, bezorgdheid over de leefbaarheid in de streek en de overtuiging dat een grensverleggende aanpak noodzakelijk is om de toekomst van de Veenkoloniën veilig te stellen (44). De Stichting Innovatie Veenkoloniën wil een meervoudige opdracht verstrekken aan teams van ontwerpers, adviseurs en onderzoekers ten einde de ontwikkelingskansen van de Veenkoloniën in beeld te kunnen brengen.

De Stichting laat allereerst verschillende studies verrichten op het gebied van het wonen, de waterhuishouding, de agrarische sector en het sociaal-culturele terrein. Deze studies moeten inhoudelijk materiaal opleveren voor de ontwerpogave.

Het Verwey-Jonker Instituut is door de Stichting Innovatie Veenkoloniën gevraagd om een bijdrage te leveren aan de gedachtevorming over de ontwikkeling van de Veenkoloniën door een studie te doen naar de sociaal-culturele aspecten van de Veenkoloniën.

Het belang van een studie naar de sociaal-culturele identiteit

De vraag die bij een dergelijke opdracht speelt is welke meerwaarde de bevindingen op sociaal-cultureel terrein kunnen hebben voor de (her)inrichting van de ruimte. Een studie naar de (elementen van de) sociaal-culturele identiteit levert kennis op van en inzicht in de beleving van de mensen, die in het gebied wonen. Wat ervaren zij als belangrijk? Waar zijn ze trots op? Hoe geven zij de onderlinge relaties vorm? Wat vinden ze van het voorzieningenniveau? Antwoorden op dit soort vragen levert kwalitatieve input op voor het ruimtelijke vormgevingsproces. Maar hoe precies?

De complexe relatie tussen de ruimtelijke vormgeving en de sociaal-culturele identiteit staat volop ter discussie. Een recente WRR-studie (6) introduceert in dit verband het begrip Nieuwe Geografie. Deze geografie bestudeert de samenhang tussen de ruimtelijke orde en sociale (en fysieke) verschijnselen. In de nieuwe ruimtelijke werkelijkheid, zo stelt de WRR-studie, hangen sociale processen (de sociale ruimte), de concrete inrichting van de ruimte (fysieke ruimte) en de perceptie of betekenis(geving) van die ruimte (symbolische ruimte) onderling nauw samen. De studie gaat vervolgens in op het vervagen van de grenzen tussen 'stad en land'. Dit raakt aan de ontwikkeling van de, in eerste instantie als landelijk gebied te typeren, Veenkoloniën. In de WRR-rapportage wordt gesteld: "In de fysieke ruimte – gesteund door de toenemende mobiliteit – vindt een enorme verspreiding van stedelijkheid plaats; in de sociale ruimte differentieert de schaal van diverse functionele processen sterk, zodat deze steeds minder samenvallen met de oorspronkelijke grenzen van stad en platteland; en in de symbolische ruimte zijn culturele verschillen en representaties steeds minder direct met specifieke plaatsen verbonden. Door deze veranderingen ontstaat een differentiatie van plaatsen met gemengde kenmerken; plaatsen zijn nauwelijks meer eenduidig als 'stad' of als 'platteland' te onderscheiden met bijpassende sociale, fysieke en symbolische kenmerken". (6, p.13)

Met het verdwijnen van de traditionele categorieën is de tijd rijp om op zoek te gaan naar een alternatieve zienswijze op basis waarvan gebiedsontwikkeling kan plaatsvinden. Of, iets voorzichtiger, het moet leiden tot een heroverweging hoe de traditionele categorieën zich op een hedendaagse manier tot elkaar verhouden. In dit verband is ook nog een andere ontwikkeling van belang. Want ook al nemen de verschillen tussen plekken in traditionele termen van stad en platteland af, de relevantie van de plek als zodanig neemt in een globale wereld juist toe! Als de mobiliteit toeneemt, is de keuze voor de ene of andere plek des te gewichtiger.

Dit is niet de plaats om deze ontwikkelingen uitgebreid te beschouwen. Wél is het aanleiding om stil te staan bij de verhouding tussen de geografische en mentale ruimte van de inwoners van de Veenkoloniën. Hoe ver reikt hun horizon? Hoe beleven zij hun dorp en hun streek in relatie tot welke andere dorpen, steden en streken? Kennis over de sociaal-culturele situatie

van een gebied is onmisbaar nu enerzijds de sociaal-culturele horizon van de inwoners zich sterk heeft verruimd terwijl anderzijds, tegelijkertijd, de betekenis van de plek, van de streek onverminderd groot is.

De sociaal-culturele identiteit

Wat is deze sociaal-culturele identiteit? Identiteit is ook een veelbesproken begrip en zeker niet alleen in relatie tot de fysieke ruimte. Beperken we ons echter tot de relatie sociaal-culturele identiteit - fysieke ruimte, dan zijn er de volgende aanknopingspunten die alle draaien om de 'hechting' of 'binding' van mensen aan het gebied:

- 1 *Identiteit van een gebied en binding aan plekken.* De identiteit van een gebied krijgt op verschillende manieren vorm. Onder meer de uiterlijke verschijningsvorm van het gebied, de manier waarop mensen met elkaar omgaan en de manier waarop mensen de ruimte gebruiken, zijn van invloed. Herinneringen van mensen zijn vaak gebonden aan plekken. Plekken waar mensen dingen beleven, krijgen een bepaalde betekenis voor hen, een identiteit, en mensen hechten zich aan de plek.
- 2 *Gedeelde geschiedenissen.* Mensen die dingen samen mee maken ontwikkelen een band. Inwijdingsrituelen, feesten, ontmoetingen zijn momenten in dit proces. Dergelijke gezamenlijke activiteiten dragen ertoe bij dat sociale relaties zich ontwikkelen in relatie tot de (on)mogelijkheden die de fysieke ruimte hen biedt.
- 3 *Sociale binding.* De betekenis van plekken en van daaraan 'gehechte' sociale relaties is een hulpbron wanneer men probeert de sociale kwaliteit van een plek/gemeenschap te versterken. Mensen laten zich meer aanspreken op hun gedrag als ze een binding hebben met elkaar, binding die ontstaat in een gedeelde omgeving (horizontale binding). Daarnaast landen sociale interventies van instellingen en overheden beter als burgers zich betrokken weten bij hun omgeving (verticale binding). Op hun beurt versterken ze die bindingen ook weer (circular effect).

Deze drie aspecten zijn centrale elementen van deze studie.

Conditie en grenzen van dit onderzoek

De voorliggende studie draagt de bouwstenen aan voor een betekenis- of cultuurprofiel maar heeft niet de pretentie hét betekenis- of cultuurprofiel van de Veenkoloniën te zijn. De omvang van het gebied, de beschikbare onderzoekstijd en -capaciteit stellen hun grenzen. Zo is meer ingezoomd op de landelijke gebieden dan op de stedelijke gebieden in de Veenkoloniën. Een aantal onderwerpen wordt in het rapport wel aangestipt maar er was in het kader van dit onderzoek geen mogelijkheid die nader uit te werken.

Een moeilijkheid is dat de Veenkoloniën geen 'erkende entiteit' is. Hoewel er sinds enkele jaren bestuurlijk wordt samengewerkt, zijn de Veenkoloniën verdeeld over negen gemeenten, twee provincies en twee waterschappen. Met het achterhalen van specifieke gegevens is hierdoor veel tijd gemoeid.

Voorts moet bedacht worden dat een sociaal-culturele identiteitsstudie bijna per definitie 'behoudend' is van aard. Vragen naar de betekenis van een gebied aan mensen, naar hun historische binding met een bepaalde plek, leidt als vanzelfsprekend meer tot terugkijken en het verleden waarderen dan tot bespiegelingen over hoe het anders kan. Naar de huidige en historische bindingen is immers gevraagd; wat er wellicht anders zou moeten verschuift dan naar de achtergrond.

Los van deze methodische 'kleuring' van de resultaten valt echter op dat de bewoners van de Veenkoloniën veelal opmerkelijk positief zijn over het gebied en hun bindingen. Er zijn grote verschillen tussen de gevoelens van bewoners en de uitingen van professionals en politici. Soms lijken die zelfs haaks op elkaar te staan. De leefbaarheid, de geschiedenis van het gebied, de rust en de ruimte, de gebouwde omgeving, de voorzieningen, het verenigingsleven, de mobiliteit: dat zijn onderwerpen die leven bij de bewoners in het gebied. Politici en beleidsmakers zijn daarentegen sterk gefocust op de achterstand in werkgelegenheid, opleidingsniveau, inkomen. Het oplossen van sociale problemen is ook hun taak. Een sociaal-cultureel profiel is

echter breder: het schetst de beleving van zeer uiteenlopende mensen, waarbij door de onderzoeker niet specifiek wordt gevraagd naar de problematische zijde. Voor sommige beleidsmakers is het lezen van een dergelijk profiel dan ook even een schok: de vertrouwde sociale 'pijler' met zijn problemen is vervangen door een mozaïek aan beelden, ervaringen en belevenissen die (ook) getuigen van de trots en de sociale kracht. Dat geeft soms een spanning tussen de ambitie van wat professionals willen met de Veenkoloniën en de wensen van bewoners.

Aanpak en inhoud

De aanpak van de studie is als volgt geweest. Allereerst zijn schriftelijke bronnen bestudeerd en veel websites geraadpleegd. Er zijn oriënterende gesprekken gevoerd met een aantal sleutelpersonen. Ook zijn uitvoerige interviews afgenomen met een aantal actieve bewoners alsmede met een groepje middelbare scholieren. Voorts zijn er gesprekken gevoerd met mensen die professioneel werkzaam zijn op sociaal terrein. Een eerste versie van deze rapportage is besproken tijdens een expertmeeting begin maart 2003.

1. Het land van de mensen

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe de mensen het gebied ervaren waarin zij wonen en vaak ook werken en welke betekenis plekken en kenmerkende structuren in het landschap voor bewoners hebben. Ook wordt ingegaan op de geschiedenis van de Veenkoloniën, omdat een gedeelte van de historie een belangrijk element is van de sociaal culturele identiteit. Ook wordt beschreven wat het land aan de mensen te bieden heeft als het gaat om wonen, om werken en recreëren.

1.1 Het landschap van de grote maten

Belangrijk voor bewoners van de Veenkoloniën is dat het landschapsbeeld, de oorspronkelijke basisstructuur, zoveel mogelijk gehandhaafd blijft of terugkomt, daar waar die is verdwenen. Karakteristiek voor het landschap is de weidsheid en openheid, doorsneden met wijken, diepen en kanalen, het “landschap van de grote maten” (9). De lange zichtlijnen zijn kenmerkend voor het gebied. De mensen, die er wonen, voelen zich er thuis juist vanwege die monumentale ruimtelijke openheid. Op de lintdorpen is men trots. Achterhoekers of Twentenaren kunnen zich hier niks bij voorstellen, zij zijn gehecht aan hun coulissenlandschap. Bewoners van poldergebieden echter begrijpen het belang dat de Veenkolonials hechten aan de openheid van het landschap veel beter. Bewoners noemen het gebied *een uniek gebied, die systematische ver-kaveling, dat vind je nergens zo. Niet alleen in die lange lappen land, maar ook de wijken, de diepen, de kanalen, het is echt een prachtig landschap, heel boeiend, typische koloniaal.*

1.2 De historie van het land

‘Vanaf de dertiende eeuw namen de kloosters in de Ommelanden¹ het initiatief om langs de Hunze op kleinschalige wijze turf te winnen. Tegelijkertijd werd er hier door boeren, die aan de randen van het veen woonden, gepionierd. Zij akkerden op hoogveen en staken op bescheiden wijze turf. Als gevolg van de economische ontwikkelingen, mede door de opbloei van de stads-economieën, was de vraag naar brandstof sterk toegenomen. De kloosters hadden zelf ook belang bij de turf, omdat ze bijvoorbeeld steenbakkerijen van brandstof moesten voorzien. De eerste ontginningen van het veengebied begonnen in Zuidlaarderveen, dat toen nog Everswold heette. Het klooster van Aduard kocht het veengebied van de Markegenoten van Zuidlaren en stichtte in het gebied een aantal hoven van waaruit de turf werd gegraven. Vervolgens zakte de ontginningsactiviteiten langs de Hunze naar het zuiden af. Deze randveenontginningen liggen aan de oostkant van de Hunze. Zuidlaarderveen, Annerveen, Oud Annerveen, Gieterveen, Eexterveen zijn allemaal nederzettingen uit de late Middeleeuwen die zijn ontstaan als gevolg van de vervening.

Hoewel de ontginningen aanvankelijk een activiteit van de geestelijke instellingen waren, begonnen particuliere initiatieven al gauw een rol te spelen. In verschillende dorpen verdeelden de Markegenoten hun veen om het vervolgens zelf af te graven. Toen in de veertiende eeuw de Hunze vanaf Waterhuizen werd doorgetrokken naar de stad, zodat de Hunze in de stadsgrachten van Groningen uitkwam, en in 1400 naar de stad het Schuitendiep werd gegraven, was de basis gelegd voor de vooraanstaande positie van de stad Groningen bij de ontginningen.

De eerste stap op weg naar de grote, systematische veenkoloniale ontginningen werd aan het begin van de zeventiende eeuw gezet. Groningen kocht bij Hoogezand-Sappemeer een groot veengebied op en men verlengde het Schuitendiep naar Foxhol om het gebied te ontsluiten. In plaats van een kronkelig riviertje als uitvalsbasis voor de ontginningen te nemen, werden speciaal kanalen ontworpen om de ontginning zo systematisch mogelijk aan te pakken. Groningen

¹ De landstreek die zich om de stad Groningen uitstrekt, omvattende de drie kwartieren van Hunsingo, Fivelingo en het Westerkwartier.

werd het centrum van de winning van turf, die naar alle uithoeken van de Republiek en het buitenland werd verscheept.’ (33).

Vanaf eind 16^e eeuw² zijn de gronden ten zuiden van de stad Groningen, die voorheen aan kloosters toebehoorden, aan de stad Groningen toegevallen. Groningen heeft het gebied slim gekoloniseerd. Turf als brandstof komt op als een veelgevraagde energiebron als het hout van de bossen – in Nederland maar ook daarbuiten – op begint te raken. De ontginning van het veen is gegund aan compagnieën, die de grond van de stad huren. De stad zorgt voor de infrastructuur met het Winschoterdiep en het Stadskanaal als de hoofdkanalen. De stad onderhoudt ook de bruggen, sluisen en kanalen. Alle turf komt in de stad op de markt, die naast alle bruggen sluisgelden ook elke 4^e turf – dus 25% van de opbrengst - int. De stad stelt strenge regels aan het vervenen van de grond en daarna moet het land “voortreffelijk worden toegemaakt”, zoals dat heet. Daardoor ontstaat de huidige structuur. Het naar verhouding redelijke boerenland – bemest met mest van de stad Groningen – ligt klaar voor de akkerbouw met een prima infrastructuur over water. De stad biedt het in kleine kavels te pacht aan. De pachtsom is laag. De pachter is verplicht er binnen twee jaar een huis op te zetten. Industrieën ontstaan langs de kanalen. De scheepvaartindustrie bloeit in al haar takken. Sommige seizoenarbeiders, die kwamen om het veen af te graven, blijven als boer of arbeider achter en vestigen zich voorgoed in het gebied. Anderen trekken met het veen mee in zuidelijke richting, zij wonen in veenketen of plaggenhutten en vertrekken naar elders als het werk – van het voorjaar tot de vroege zomer – weer is gedaan. Arm en rijk loopt door elkaar heen in het veengebied.

Het beeld van grote armoede is niet helemaal terecht als het gaat om de 17^e, 18^e en 19^e eeuw: met de seizoenarbeiders in het veen is het niet treuriger gesteld dan met de arbeiders elders. Zuidoost-Drenthe echter is historisch gezien een fuik. Daar komt de vervening in de 20^e eeuw aan haar eind. Kolen veroveren de energiemarkt, in de 30-er jaren treft de crisis met de hoge werkloosheid natuurlijk ook dit gebied. Na de 2^e wereldoorlog is het met het vervenen gedaan. De veenarbeiders, die hier zijn blijven hangen, leven vaak in grote armoede, die niet wordt opgelost door de vestiging van industrie: de industrieën redden het uiteindelijk niet (Enka sluit in de jaren '50, Philips als recent voorbeeld).

Veel veenkoloniale industrie- en landarbeiders hebben een triest bestaan. Volgens sommigen is deze armoede echter wel (erg) uitvergroot om de aandacht op het gebied te vestigen. Met de gezondheid bijvoorbeeld is het in de jaren '20 van de 20^e eeuw beter gesteld bij de bewoners van Zuidoost Drenthe dan bij de arbeiders in Amsterdam.

Na de 2^e wereldoorlog – met name in de jaren '60 en '70 - wordt het beeld voor de hele Veenkoloniën nog eens negatief beïnvloed door de stinkende, schuimende kanalen. Het afval van de strokarton- en aardappelmeelfabrieken verdwijnt in de kanalen, die zo slecht worden onderhouden dat de ratten er huishouden. De fabrieken gaan stuk voor stuk over de kop, hetgeen veel werkloosheid tot gevolg heeft.

De laatste decennia is er veel gedaan aan het herstel van de Veenkoloniën. De herinrichting³ heeft hier veel goed werk verricht. Naast herstel van kanalen, wijken, bruggen, sluisen en bestrating is de waterverontreiniging aangepakt. Dorpen zijn aangepast, er is veel gebruik gemaakt van de erfbeplantingsmogelijkheden. De landbouwkundige verbeteringen richten zich vooral op de inrichting voor de teelt van zetmeelaardappelen, op dit moment de belangrijkste economische drager van de Veenkoloniën. De laatste delen van dit omvangrijke plan zijn momenteel in uitvoering.

² Het tweede gedeelte van deze paragraaf is voornamelijk gebaseerd op het interview met Harm van der Veen.

³ De Herinrichtingswet is per 1 januari 1979 in werking getreden, de uitvoeringsperiode is 1980 – 2005. Totaal is er een budget van 2,3 miljard gulden mee gemoeid. Er is geen accuraat beeld te krijgen van de resultaten: een toegankelijk overzicht ontbreekt(20).

1.3 Betekenisvolle tekens in het landschap

Kenmerkende elementen in de inrichting van het landschap geven mensen houvast. In de Veenkoloniën spelen de plekken en structuren die te maken hebben met de wijze waarop de Veenkoloniën zijn ontgonnen voor de huidige bewoners vaak een identiteitsbepalende rol.

Het historisch bewustzijn van de veenkoloniale bewoners is de laatste decennia sterk toegenomen. Talloze geschiedenissen van bevolkingsgroepen, families, religieuze groepen, gebouwen, dorpen en hun woningen worden door groepjes geïnteresseerde bewoners achterhaald en in boekvorm vastgelegd.

Er zijn opvallend veel historische verenigingen. Het lijkt wel of elk dorp er één heeft inclusief archief. Wat verloren ging wordt vastgelegd.

En er zijn inderdaad heel wat kenmerkende historische structuren en elementen uit het landschap verloren gegaan. Daarmee is niet alleen een stukje geschiedenis verdwenen maar tevens een “houvast” van bewoners, een beeldbepalend element van hun woongebied. Ontmanteling van deze tekens in het land heeft effect op bewoners. De identiteit van het gebied en van zijn bewoners wordt aangetast als herkenningstekens verloren gaan⁴.

In Westerdiepsterdallen bijvoorbeeld lag nog een klein stukje – economisch volstrekt waardelose – grond geheel in de kleinschalige akkerstructuur van voor de grote verveningen. Een laatste restje oud land. De herinrichting walste er – ondanks sterke protesten van bevolking en deskundigen – overheen en de historische akkerstructuur ging verloren.

De opvattingen omtrent het behoud van kanalen zijn veranderd. Werd een aantal decennia geleden het dempen van de kanalen ten behoeve van een snellere doorgang van het autoverkeer nog gezien als vooruitgang (*en het kanaal was toch vervuild en het stonk*), inmiddels is deze visie geheel verlaten: men treurt om de verloren gegane gedempte kanalen en beseft nu dat het water meer bij het gebied hoort dan asfalt. Daar waar een (deel van een) kanaal is gedempt, ontstaat een alledaags gebied zonder bijzondere waarde. De waardering voor het kleinschalige neemt, ook in dit opzicht, toe naarmate de grootschaligheid voortschrijdt.

Pekela is een mooi voorbeeld van hoe het kanaal van oudsher is blijven bestaan en veranderd is van een open riool in een prachtig schoon kanaal. De afkeer van de bevolking is omgeslagen in trots op het kanaal. Dit heeft natuurlijk ook te maken met de toename van het natuur- en milieubewustzijn én er is veel meer oog gekomen voor het kleine, de geschiedenis van de mensen.

Dat mensen hechten aan dat wat historisch van belang is maar verloren ging, blijkt ook uit het feit dat in een nieuw te bouwen wijk in Stadskanaal/Borger-Odoorn mensen het verloren gegane huis van de Stadskanaalse componist Cornelis Dopper (1870-1939) weer willen herbouwen.

In het dorpsomgevingsplan van Spijkerboor⁵ in het randveengebied in Drenthe worden door de bewoners ook zaken genoemd waarvan ze het spijtig vinden dat die verloren gingen. Een paar voorbeelden.

Een oude uitgesleten weg, die daardoor bijna een holle weg was, is recentelijk geherprofileerd (door ophoging van ongeveer 1 meter en asfaltering) waardoor de oude structuur vrijwel geheel teniet is gedaan.

De badhokjes aan de veenkoloniale kant van de Hunze, waar een strandje is, zouden terug moeten komen.

Oude wandelpaden, die de dorpen van de Veenkoloniën rechtstreeks verbonden met de kernen op de Hondsrug, zijn verdwenen, waardoor de toegankelijkheid van het buitengebied sterk is beperkt. Ook zijn er geen mogelijkheden meer voor het maken van een ommetje.

Het aquaduct Annermond en de oude veenweg zijn verdwenen.

De Hunze, die vergaand is gekanaliseerd, treedt niet meer buiten z'n oevers. Toen de Hunze nog overstroomde *werden 's winters grote stukken land onder water gezet en vervolgens werd er gretig op geschaatst. Ik had er een foto van moeten maken, maar ja, dat deed je niet...*

De verloren gegane lenten zijn onlangs voor een deel weer herondekt.

⁴ Waar niet anders aangegeven komen de voorbeelden uit het interview met Harm van der Veen.

⁵ Dit plan omvat Spijkerboor, Nieuw- en Oud Annerveen (9).

'Achter een erf wees een boer ons op een stapel keien die bij een dekzandkop altijd al tegen de oever van de meander had gelegen. Nadat we op het idee waren gekomen dat het wel eens een oude lent zou kunnen zijn, hebben we op oude manuscriptkaarten gekeken en daarop stond inderdaad op die plaats een lent, de Egberslent⁶. Dat is natuurlijk heel spectaculair. Aan de hand van zo'n oude kaart konden we toen overal in het landschap de lenten opsporen. Deskundigen zien dit soort dingen vaak niet en daarom is de koppeling met bewoners zo interessant. Bewoners denken vanuit het landschap, als gebruikslandschap, maar een deskundige denkt alleen vanuit zijn specifieke vakgebied⁷.

1.4 Nieuwe elementen in het landschap

Door ontwikkelingen, die veelal een economische achtergrond hebben, zijn in de Veenkoloniën ook elementen geslopen die bewoners niet waarderen. De bewoners beschouwen deze nieuwigheden soms als onontkoombaar maar daarom nog niet minder als 'gebiedsvreemd'.

Door meerdere gesprekspartners wordt aangegeven dat door het in het kader van natuurontwikkeling te pas en te onpas aanleggen van bossages de zichtlijnen zijn verstoord en de herkenbaarheid verloren is gegaan: gebieden gaan steeds meer op elkaar lijken.

Andere elementen die volgens bewoners in de hunselaagten niet thuishoren zijn bijvoorbeeld de kaden, die hier van oudsher niet voorkomen. Maar ook electriciteits- en bekabelingshuisjes, her en der neergezet, ervaart men als 'stadse fratsen' (25). Ze worden lang niet altijd in het landschap ingepast, tot verdriet van de bewoners.

Ook brede, doorgaande wegen met verkeersonveilige kruispunten, drukke verkeersstromen tijdens de spits en onvriendelijke, felle verlichting worden niet gewaardeerd. (25).

Hele stukken zijn vol geplant met productiebossen. Dit beleid kwam uit Brussel en de mensen in de Veenkoloniën zitten en zaten daar niet op te wachten. De bevolking ervaart het als niet-passend in het open landschap, vooral als je her en der plukjes hebt waardoor het doorzicht wordt belemmerd.

De gasboorlocaties worden eveneens als niet-passend gekarakteriseerd. Maar de affakkelinstallatie (VAM), die in Spijkerboor binnenkort niet meer nodig is, is voor bewoners en bezoekers niettemin een betekenisvol teken in het landschap geworden: *we zijn weer thuis* of *oh, we zijn nu bij Spijkerboor*. Volgens sommigen zou die er dus moeten blijven en worden omgevormd tot uitkijktoren. Dit is financieel echter onhaalbaar gebleken.

De kassen in het Zuidoosten van Drenthe voldoen in veel opzichten niet aan de wensen van bewoners: ze hebben de openheid, het doorzicht en de duisternis in dit gebied vernietigd: *het wordt hier nooit meer donker*.

Tenslotte vinden bewoners de blokjes nieuwbouwwoningen, die her en der bij dorpen zijn gebouwd, een mislukking. Het gaat dan om relatief veel woningen op een klein stukje grond, en dat past niet in de omgeving. *De woningen hier hebben van oudsher de ruimte, er liggen grote tuinen om heen. Gebouwd moet er wel worden natuurlijk, de dorpen moeten qua inwoneraantal op peil worden gehouden, maar de bebouwing moet wel passen bij het karakteristiek van het land*. Deze uitspraak geldt in mindere mate voor het verstedelijkte gebied. Gesprekspartners vinden echter ook daar de nieuwbouwwitbreidingen of modernisering van de centra niet altijd echt geslaagd.

1.5 Toekomstwensen

Naast het herstellen van verloren gegane elementen en het waar mogelijk doen verdwijnen van ongewenste situaties in het landschap, hebben de gesprekspartners ook wensen ten aanzien van de toekomstige ontwikkelingen.

⁶ Het verveningssysteem in het Hunzedal was vanaf de 13^e eeuw kleinschalig en gebaseerd op lenten, oeverplaatsen langs de Hunze waar de turf werd gestapeld, gedroogd en van waar het met turfpramen naar de stad werd vervoerd.

⁷ Geciteerd uit Platzer (33).

Allereerst moet alles wat historisch van waarde is gehandhaafd blijven. Veel voorbeelden zijn hiervoor al genoemd. Veenbruggen, turfputten, oude sluizen maar ook historische gebouwen en alle andere zaken waar mensen in het gebied waarde aan hechten vanuit historisch oogpunt moeten worden bewaard, niet alleen omdat het betekenis heeft voor de huidige bewoners maar ook omdat men vindt dat het nageslacht de geschiedenis van het land met eigen ogen moet kunnen aanschouwen.

Wat het open land betreft zijn er wel wensen om de stukken eindeloos kaal land wat aan te kleden met bossingels: lage begroeiing en hier en daar een wat hogere boom.

Bij de geïnterviewden leven ook wensen en ideeën over de inrichting van het land in de toekomst. Hierbij gaat het dan om wonen, werken en recreëren.

1.6 Wonen

De dorpslinten langs de kanalen, variërend in een lengte van enkele tot wel 15 kilometer, zijn een van de belangrijkste karakteristieken van de Veenkoloniën. De bebouwing in de linten is zeer gevarieerd. Je komt er zeer monumentale panden tegen en heel eenvoudige kleine huisjes en alles er tussen in. Soms zie je een rijtje woningen van een stuk of acht à tien dezelfde huizen, maar op de meeste stukken is geen huis hetzelfde. Als de veenkoloniale bewoners ergens trots op zijn, dan zijn het wel de lintdorpen. Wie woont er nu met de voorkeur aan een kanaal en aan de achterkant in het land? Iedereen heeft ruim grond om zijn woning. Wonen in een lintdorp beantwoordt aan de behoefte aan vrijheid. Je ziet geen burens rechts en links. Kiel-Windeweer wordt⁸ genoemd als het minst aangetaste van alle veenkoloniale dorpen. *Het is een plaatje van een veenkoloniaal dorp.*

Het lint mag dan ook nooit volgebouwd worden, alleen daar waar het historisch gezien verantwoord is mag wat worden bijgebouwd. Het moet passen in de omgeving. De schoonheid van het lint moet bewaard worden. Achter het lint bouwen, zodat het zicht blijft - de opzet moet ruim zijn - hoeft niet duurder te zijn dan een nieuwbouwwijkje. Alle nutsvoorzieningen liggen er immers al en hoeven dus niet nieuw te worden aangelegd. Ook verder weg op het land bouwen, 50 meter vanaf het lint, doorzichten handhaven en geen huis in dezelfde stijl, zijn opties die de mensen aanstaan.

Het ontwikkelen van landgoederen en buitenplaatsen met tenminste 5 ha bos, zoals voorgestaan door het ministerie van LNV, is een gedachte die de bewoners – in dit geval van Spijkerboor – niet zien zitten. (9). Er wordt geopteerd voor het ontwikkelen van streekeigen hoven, zoals de bebouwing van het Veenhof ten zuiden van Eexterveen.

Beeldkader voor nieuwe bebouwing alsmede het ontwikkelen van een nieuw lint

- *6 x de omvang van het bruto te bouwen oppervlak*
- *tenminste 3 grote bomen dienen op het erf geplant te worden*
- *de woning bestaat uit één of twee lagen*
- *de nokrichting is haaks op de weg gesteld*
- *de woning wordt opgetrokken uit traditionele materialen*
- *er worden geen hoge, zicht belemmerende erfafscheidingen geplaatst*
- *er mogelijk geen twee identieke huizen naast elkaar worden gebouwd*

Uit: Dorpsomgevingsplan Spijkerboor (9)

⁸ Door Harm van der Veen

Beeldregels streekeigen buitenplaatsen

- *Kloeke monumentale bebouwing (kunnen maximaal 4 geclusterde woningen zijn)*
- *Vrij in het landschap*
- *Een erf van 10 x het totale bebouwingsoppervlak*
- *Tenminste 10 kastanjes, eiken, linden op het erf*
- *Een erfafscheiding van beukenhaag of meidoornhaag*
- *Als "stand-alone" in het landschap*

Uit: Dorpsomgevingsplan Spijkerboor (9)

Wonen in (het landelijk gebied van) de Veenkoloniën is voor starters op de woningmarkt aantrekkelijk. De vergrijzing van de Veenkoloniën manifesteert zich juist niet in de kleinere dorpen. Ook het beeld dat er sprake is van een negatief migratiesaldo wordt door velen niet herkend. Terugloop van basisschoolleerlingen wordt evenmin onderschreven. De dorpen blijven aantrekkelijk voor nieuwe bewoners van elders. (o.a. 43, p.61). Het beeld overheerst dat de mensen die van buiten komen vaak óf tweeverdieners met of zonder kinderen zijn óf mensen die in hun latere levensfase uit de kinderen zijn en van de rust op het platteland willen genieten. Voor beide groepen is de Veenkoloniën aantrekkelijk vanwege de relatief lage prijzen van de huizen.

1.7 Werken en recreëren

Het geloof in het akkerbouwbedrijf blijft. De kracht voor overleven is een naar verhouding groot bedrijf met een maximale benutting van arbeid en machines, dus geen overcapaciteit⁹. De afbouw van de landbouwsubsidies zal gefaseerd verlopen. Boeren moeten dit opvangen door schaalvergroting, intensivering en desnoods een bedrijfstak erbij, zo luidt de heersende mening. Er is een scala aan mogelijkheden. Een meewerkende vrouw is voor sommigen ook een van de oplossingen. Er zijn boeren die weg willen, maar de grondprijzen zijn nu niet toereikend. Dat boeren verkopen en naar het buitenland vertrekken, is voor de achterblijvers gunstig. Een akkerbouwer overpeinst: *een akkerbouwbedrijf is levensvatbaar met 200 ha. Daar moet het naar toe. Je kunt wat mengen, bijvoorbeeld een vleeskuipstal (kippen) erbij, of paling, witlof, champignons. Maar je moet je bedrijf wel op de lange termijn inrichten. Niet voor een jaar. Koeien kan alleen als je voldoende melkquota hebt. Bollen komt hier ook steeds meer op. Als het allemaal te grootschalig wordt, krijg je overvoering van de markt. Dan is de prijs weg en is het einde verhaal. De meeste oplossingen worden uit nood geboren. Dan ben je het creatiefst, want je weet dat als je niets doet, dan ben je weg. Zoeken naar iets wat moeilijk is, wat een ander niet kan, niches in de markt. Een voorbeeld: een niet te groot bedrijf is een paardenpension begonnen.*

Dat grotere gebieden in de Veenkoloniën zullen moeten worden bestemd voor recreatie is iets dat bewoners aanvaarden. Het gebied zal er niet buiten kunnen. *Maar het moet niet zo zijn dat we hier drommen mensen naar toe halen.* Wandel- en fietsrecreatie heeft de voorkeur en er moeten mogelijkheden komen om de mensen goed op te vangen. Vaarrecreatie over de kanalen is ook aantrekkelijk. Knapzakroutes zijn er al veel ontwikkeld. Op wandelafstanden zouden er blokhutten kunnen komen.

De industrie die er is, moet liever niet worden uitgebreid, hoewel men beseft dat dit soms economisch wenselijk is. De kassenbouw in Zuidoost Drenthe is economisch van belang. Het land is er echter door aangetast. Iedereen is het er over eens dat verstedelijking, die gepaard gaat met de vestiging van bedrijven, buiten de veenkoloniale deur gehouden moet worden. *We hebben hier nu geen files en die willen we ook niet.* De rust, veiligheid en kleinschaligheid moet gehandhaafd blijven als het aan

⁹ Deze paragraaf is voor een groot deel gebaseerd op de interviews met Klaas Wigchering, Gerrit Wisman en Ab Meijerman.

de Veenkolonialeen ligt. Een waardevol goed, dat in Nederland nog maar schaars op grotere schaal te vinden is.

In dit verband is de volgende gedachte, die nader zou moeten worden uitgewerkt, interessant.

*Blijft niet langer op de lijn zitten om het werk naar de (werkloze, veenkoloniale) mensen te brengen door alsmaar geforceerd te proberen werkgelegenheid aan te trekken maar ga mensen zonder werk stimuleren elders naar werk te zoeken en daar dan ook te gaan wonen.*¹⁰

Hier staat tegenover dat de arbeidsmarktomstandigheden voor de ondernemers in de Veenkoloniën aantrekkelijk zijn. Er zijn immers genoeg werknemers te vinden. Veenkoloniale werknemers worden in het algemeen ook gekenschetst als trouw aan het bedrijf.

1.8 Mobiliteit

Over het openbaar vervoer wordt verschillend gedacht. In het algemeen zijn er geen ernstige klachten omdat vrijwel iedereen een auto heeft. De autodichtheid is in Drenthe zelfs het hoogst van Nederland. De buurtbus wordt gebruikt door scholieren. Een enkeling spreekt van *het openbaar vervoer gaat steeds verder achteruit. Het moet er zijn, om de paar uur moet je met de bus kunnen, ook in het weekend.*

1.9 Imago

In het Groningse deel van de Veenkoloniën is niet zo lang geleden een opinieonderzoek uitgevoerd onder de bevolking (3). 87% van de respondenten is van mening dat de karakteristieke kenmerken van het gebied in tact moeten blijven of moeten worden versterkt. Dit bevestigt het beeld dat wij hebben gevonden. Daarnaast vindt 88% van de respondenten dat het imago van de Veenkoloniën bij mensen van buiten ten onrechte vaak negatief is. Het gaat hierbij dan om een combinatie van negatieve oordelen van buitenstaanders over het kale landschap, de hoge werkloosheid en de lange, rechte dorpen, wegen en kanalen.

¹⁰ Gedachte van Ab Meijerman.

2. De mensen van het land¹¹

Dé veenkoloniaal, bestaan die wel? Het gaat om een pluriforme bevolkingsgroep maar zijn er toch algemene karaktereigenschappen te onderscheiden? Is er hierbij een relatie te leggen met de geschiedenis van het gebied waar ze wonen? En bestaat er een verschil tussen de mensen die op het veen wonen en hun 'buren' uit de omringende zand- of de kleigebieden? Hoe staan de 'allochtone' veenkoloniaal tegenover de nieuwkomers van elders uit het land? Wat betekent het om op te groeien in de Veenkoloniën of er oud te worden? En hoe beleven de mensen uit de Veenkoloniën het bestaande beeld van een sociaal-economisch achterstandgebied? Deze vragen komen in dit hoofdstuk aan de orde.

2.1 Pioniersgeest

Men spreekt graag over de pioniersgeest, die kenmerkend is voor de gemiddelde veenkoloniale bewoner, die van oudsher ondernemend is en niet benauwd voor risico's. Deze kolonistenmentaliteit van hun voorouders vind je terug bij de akkerbouwers en andere ondernemers. Het verschil met boeren op de zandgronden wordt benadrukt. De banken ervaren dat de agrarische sector in het veenkoloniale gebied veel meer ondernemersgeest heeft dan op het zandgebied. Dat zit in de genen en vertaalt zich naar de volgende generatie. *Boeren hebben vaak een hekel aan stilstand, als er twee, drie jaar niets is gebeurd dan worden ze onrustig. Dan moet er iets gebeuren: schaalvergroting, een schuur erbij, je oriënteren op het buitenland*¹².

Wat emigratie betreft: iemand die van Brabant naar de Veenkoloniën komt, had ook naar Polen of Canada kunnen gaan, die is ondernemend. Een boer op het zand met geringe toekomstperspectieven zegt: *Hier weg? Om de dooie dood niet, ik wil hier niet weg.*

De inventiviteit onder de boeren tot aan de tweede wereldoorlog wordt geroemd. Men innoveerde, ging allerlei experimenten aan met gewassen en landbouwmethoden, vond elkaar makkelijk in coöperaties. Er was sprake van dynamisch initiatief om oplossingen te bedenken voor problemen, waar men in de vernieuwingsdrift tegen aan loopt. Na de tweede wereldoorlog echter verdwijnt dit bruisende elan.

Toch is het besef onder de landbouwers dat je ondernemend moet zijn en anders gauw weg bent (weer? nog?) aanwezig. De hoge grondprijzen van dit moment (maart 2003) weerhouden nu echter de stap tot schaalvergroting. Ook is de aankoop voor natuurgebieden op dit moment van regeringswege stilgelegd.

Tegenover deze pioniersgeest in de landbouw staan uitspraken van ondernemers in andere sectoren die over hun werknemers het volgende zeggen: *er heerst hier toch een beetje een mentaliteit van 'het glas is maar half vol'. Je ontmoet vaak een grote mate van scepsis, gebrek aan openheid om te kijken wat er anders zou kunnen. Daar staat tegenover dat er een lage arbeidsmobiliteit is, de mensen zijn veel trouwer dan westerlingen. Mensen werken hier vaak hun leven lang, dat merk je aan de sfeer van betrokkenheid.* (49, p. 14).

2.2 Tolerant en individualistisch

Behalve de pioniersmentaliteit komt uit de gevoerde gesprekken een beeld naar voren van een bevolking, die wordt getypeerd als heel geschakeerd qua samenstelling en in haar algemeenheid tolerant en gemoedelijk. Verschillen tussen arm en rijk spelen alleen in sommige gebieden, zoals de Pekela's. Over het algemeen woont alles en iedereen door elkaar; al dan niet in een lintdorp. Ook de vele verschillen in godsdienst spelen een ondergeschikte rol.

¹¹ Met vrijwel alle gesprekspartners is gesproken over de mensen die in de Veenkoloniën wonen. Dit hoofdstuk is dan ook voornamelijk een weerslag van de gevoerde gesprekken en afgenomen interviews.

¹² Aldus Klaas Wigchering.

Er zijn over en weer geen hoge verwachtingen over wat je wel en wat je niet moet doen: leven en laten leven. Veel mag en niets wordt verwacht. Men loopt niet te koop met problemen. Die houdt men in het algemeen binnenskamers. *Veenkolonials hebben het hart niet op de tong, bemoeien zich niet te veel met de burens.* Individualisme is een kenmerk van de Veenkoloniaal. Toch is er geen sprake van onverschilligheid ten opzichte van elkaar. De onderlinge saamhorigheid is groot, ook al zit men niet wekelijks bij elkaar op de koffie. Je kunt altijd bij elkaar aankloppen als het nodig is, en dat geeft mensen een prettig en veilig gevoel.

Het zelfbeeld dat je aantreft is veelal bescheiden, soms zelfs stereotiep negatief. Zo vertellen jongeren uit de 5^e klas VWO: *de mensen uit het westen hebben het idee dat wij allemaal boeren zijn. Als je uit het buitengebied komt, kijken ze meewarig tegen je aan. Ze zien ons als boeren. Dat merk je bijvoorbeeld op vakantie. Als je vertelt waar je vandaan komt dan zeggen ze 'dan ben je zeker een boer'.*

Wel kan er per dorp een verschil in oriëntatie zijn. Mensen die in Drenthe wonen maar op Groningen (Veendam, Stadskanaal, de stad Groningen) georiënteerd zijn voelen zich meer Groninger dan Drent. Ze spreken ook het Gronings dialect en zeggen zonder omhaal van woorden wat ze vinden. Die recht voor z'n raap mentaliteit tref je minder aan bij de veenkoloniale bewoners van het Drentse mondengebied, die meer op de Drentse hoofddorpen of op Assen en Emmen danwel Stadskanaal of Musselkanaal zijn georiënteerd.

In de Veenkoloniën is weinig conservatisme te vinden. Dit valt historisch te verklaren. De mobiliteit van de mensen is van het begin af aan groot geweest. De kanalen vormden vanaf de 17^e eeuw een snelle en solide infrastructuur voor mensen om zich te verplaatsen. Hierdoor krijgt een conservatieve mentaliteit minder kans zich te nestelen.

2.3 Veen en zand

De verschillen tussen mensen die op het zand wonen en mensen die in het veengebied wonen, worden door de Veenkoloniaal nu als grotendeels achterhaald beschouwd. In het verleden waren de verschillen groot, nu niet meer zo, vindt men. De mensen uit het hoofddorp of uit de stad (Veendam, Emmen) vonden het vroeger een beetje een achtergebleven gebied, daar op het veen. *Mensen op het zand zijn meer samenbindend dan op het veen* wordt gesteld ten aanzien van het individualistische karakter van mensen op het veen. Dorpen op het zand bestaan natuurlijk ook veel langer. De kerken en het gemeentehuis staan daar. *Wat naar het veen trok indertijd was wat vrijgevochten volk, dat zich niet wilde of kon aanpassen. De mensen gingen naar het veen om daar wat te pionieren. 't Was een bepaald slag mensen. Hoe verder je naar het zuiden komt richting Emmen, hoe geméleerder het wordt. De zanddorpingen keken op dit volkje neer. Dat is lang zo gebleven.* Betwijfeld wordt of dat nu nog zo speelt. Jongeren uit de veendorpen kijken verbaasd op als je er iets over vraagt. *Geen verschil* is hun oordeel.

2.4 Nieuwkomers

Het adaptieve vermogen van de Veenkoloniën is groot. De gemeenschap wordt geschetst als een open samenleving waarin mensen makkelijk worden opgenomen. Verschil tussen import en autochtonen speelt volgens de gesprekspartners nauwelijks. *Er zijn autochtonen die zich nooit ergens mee bemoeien en er zijn allochtonen¹³ die wonen er een week en doen al meer dan iemand die er 30 jaar woont. Niemand wordt er op aangekeken als hij zich nergens mee bemoeit. En dat zijn er meer dan je denkt. Tweeverdieners bijvoorbeeld. Die wonen in de Veenkoloniën en werken elders. Ze gaan 's morgens de deur uit en komen er 's avonds weer in. Het weekend zijn ze er ook niet, behalve soms op zondag dan maaieren ze het*

¹³ Met allochtonen hier wordt iedereen bedoeld, die niet uit de Veenkoloniën afkomstig is. Veelal wordt bedoeld op mensen die afkomstig zijn uit de stedelijke gebieden in het noorden of het westen van het land.

gras. Een ander bevestigt: *er zijn verschillende verenigingen. Er zijn mensen die zijn overal bij. Anderen zijn nergens bij maar worden daar niet op aangekeken.*

Uit de literatuur blijkt dat dit beeld historisch gezien past bij de noodzaak om steeds weer met nieuwe mensen verder te moeten: het afgraven van het veen van zuid-oost Groningen (vanaf 17^e eeuw) naar zuidoosten Drenthe (18^e en 19^e eeuw) gebeurde immers door steeds weer andere groepen veenarbeiders.

Toch - zo stelt een aantal geïnterviewden - moet de instroom van westerlingen of andere nieuwkomers niet te snel verlopen en niet te groot zijn. Men is gesteld op het karakter van het landelijke leven en dat kan alleen gehandhaafd blijven, vindt men, als de instroom van nieuwelingen in verhouding blijft met het aantal autochtone bewoners. *Je komt als buitenstaander hier sneller binnen dan op het zand. Je wordt heel snel geaccepteerd. Tenzij je direct bij binnenkomst bezwaren maakt tegen allerhande bouwplannen en zo en dat gebeurt nogal eens. Bezwaren tegen bouw- en bestemmingsplannen die de Raad van State halen zijn meestal niet van de eigen bevolking afkomstig maar van mensen uit het westen.*

Veenkolonials vinden mensen uit het westen vaak *goed gebekt, goed van de tongriem gesneden, bij het arrogante af, ze denken dat in het westen alles beter is dan hier en dat ze het beter weten. Ze vinden dat de mensen in het Noorden teruggedroegen, ingetogen en bescheiden van aard zijn.*

Als hier nieuwbouw zou komen heeft de autochtone bevolking een houding van 'ach, liever niet, maar 't zal wel goedkomen'. De mensen die hier het kortst wonen (uit het westen, uit de stad Groningen) hebben het grootste bezwaar. Mensen die hier komen voor de rust en de ruimte en vinden: 'nu wij hier wonen mag er niets meer bij'. Zij zijn in het algemeen minder tolerant, moeten wennen en zich leren aanpassen aan de gang van zaken hier.

Toch zijn de westerlingen en andere buitenstaanders van harte welkom, mits ze de streekgevoonten en –mentaliteit respecteren. Als voorbeeld wordt genoemd dat bestuurders van de plaatselijke belangenverenigingen, die niet in het dorp zijn geboren, nu eenmaal een andere gebondenheid met het gebied hebben. *Het is meer bij hen van 'dat moeten ze zelf maar weten', onverschilliger. Men denkt vaak makkelijker over zaken. En soms stappen ze na een jaar al weer op terwijl ze zich toch hebben gebonden aan een zittingsperiode van 3 jaar.*

2.5 Opgroeien in de Veenkoloniën

Als je in de Veenkoloniën bent geboren, groei je op in een gezonde en beschermde omgeving. Jongeren, terugkijkend op hun jeugd in het veenkoloniale buitengebied: *het was er prettig als kind, een beetje te rustig soms. Wat leuk is, is dat je iedereen kent en als je van voetballen houdt, heb je gelijk een heleboel vrienden. Maar ook als je een andere sport wilt doen: er is voor iedereen wel wat van zijn gading op sportgebied. Een huis met een ruime tuin erom heen. Dieren bij het huis. Je kunt veilig buiten spelen en als er iets is, is iedereen bereid te helpen.* Kinderen gaan ongeveer vanaf groep 3 met elkaar op de fiets naar de basisschool, die altijd wel in de buurt is. Later fietsen ze in colonne naar de stad (Emmen, Stadskanaal, Veendam) naar het voortgezet onderwijs. Die scholen zijn grootschalig. Honderden jongeren bezoeken een dergelijke school. Toch vinden hun ouders, zo wordt door meerdere mensen gesteld, dat het heel goed is dat ze vanuit hun beschermde plattelandssituatie op deze manier kennis maken met de grootschaligheid van de stedelijke omgeving. Het werkt blikveld-verruimend. Ze kunnen zich optrekken aan de kinderen uit andere milieus, die ze daar treffen. De stedelijke omgeving maakt de jongeren weerbaarder en bereidt ze beter voor op de toekomst dan wanneer ze zouden blijven hangen in een kleinschalige school op het land. De jongeren waarmee we hebben gesproken bevestigen dit beeld.

Jongeren vinden het nog steeds goed wonen in de dorpen. De enige klacht is: er is niks te doen, behalve sport dan. Uitgaan doe je meestal in een discotheek in de stad waar je op school zit maar er zijn ook heel aantrekkelijke discotheken in kleinere dorpen of het landelijk gebied. De jongeren zien er niet tegenop een eind te moeten fietsen of bij een vriend of vriendin in de stad te overnachten. Over het uitgaansleven hebben de jongeren geen klachten, behalve wellicht dat er wat meer afwisseling zou kunnen zijn in het type disco's. Of werkende jongeren er ook zo over denken is niet bekend. De indruk bestaat dat zij hun vertier vaker in het dorp waar zij wonen zelf zoeken: in het café poolen of biljarten.

Er is geen verlangen snel uit het landelijk gebied te vertrekken, bijvoorbeeld als de studie daar toe de mogelijkheid biedt. Na het voortgezet onderwijs willen alle vijf jongeren waar we mee spraken doorstuderen in Groningen en thuis blijven wonen. De oriëntatie op werken in de toekomst ligt, op één jongere na, voor iedereen echter buiten het gebied waar men is opgegroeid. Relevant in dit verband is de vraag hoe de schoolkeuze's na de basisschool tot stand komen. De jongeren die we spraken, waren van hun groep ieder de enige die vanuit de basisschool doorstroomde naar de scholengemeenschap in Emmen. *Ik val er wel een beetje buiten, buiten het dorpsgebeuren, de rest ging allemaal naar het VMBO.*

2.6 Oud worden in de Veenkoloniën

Zolang de gezondheid goed is, is er niks aan de hand. De mensen die hier wonen hebben eigen vervoer. Er rijdt weliswaar een buurtbus maar daar maken ouderen niet zozeer gebruik van. Het gesleep met tassen en wachten op de halte is voor hen vaak een bezwaar om boodschappen te gaan doen met de buurtbus. Wanneer het wat moeilijker wordt, bieden eten van tafeltje-dek-je, de SRV-man, de thuishulp en soms familie of burens uitkomst. De meeste mensen willen zo lang mogelijk thuis blijven wonen of ze vertrekken naar een aanleunwoning zo dicht mogelijk bij het huis waar ze altijd of de laatste tijd hebben gewoond. Dat laatste heeft verre de voorkeur boven een verzorgingstehuis in een hoofddorp of het verstedelijkte gebied.

2.7 Voorsprong door achterstand

De zorg van de buitenwereld, dat het niet goed gaat in de Veenkoloniën, dat er sprake is van een relatieve achterstand wordt door een ras-Veenkoloniaal gepareerd met *er is hier sprake van voorsprong door achterstand*. Immers, de rust en de ruimte, de stilte en het vreedzame leven dat de mensen in het gebied kunnen leiden is in een dichtbevolkt land als Nederland uniek. De basisscholen en de dorpshuizen zijn dichtbij huis. Geen files, wel verkeersveilige wegen waarop kinderen een half uur of langer naar het vervolgonderwijs fietsen. De SRV-man drie keer per week aan de deur. Belangrijke voorzieningen als supermarkt en huisarts in de hoofddorpen of in de verstedelijkte gebieden, allen op niet meer – vaak minder – dan een half uurtje rijden. Natuurlijk is het zo dat ook de mensen in de Veenkoloniën weten dat het opleidingsniveau van de bevolking relatief laag is, de werkloosheid vanwege het gebrek aan werkgelegenheid in het gebied hoger is en de inkomens gemiddeld lager zijn. *Maar, zeggen ze, het is slechts één kant van de medaille. Het welzijn – de kwaliteit van de leefomgeving - dat we hier hebben, gaat wellicht ten koste van de welvaart.* Maar velen ervaren dit toch als een voorsprong door achterstand.

Dit wordt ook bevestigd door het Groningse opinieonderzoek (3). Bijvoorbeeld op de vraag of mensen het een probleem vinden dat de werkloosheid in de Veenkoloniën hoger is dan elders antwoordt bijna tweederde van de respondenten dit geen probleem te vinden. Tegelijkertijd vindt bijna de helft van de ondervraagden dat er meer werkgelegenheid moet komen.

2.8 Achterstand ondanks voorsprong

In bepaalde dorpskernen zijn groepen jongeren en ouderen al lange tijd werkloos of arbeidsongeschikt. Er bestaat daar weinig ondernemingszin, veel armoede achter de ramen, anonimiteit en isolement. In het buitengebied van Zuidoost Drenthe bijvoorbeeld zijn gebieden waar zgn. zelfredzaamheidsprojecten¹⁴ en sociale activeringsprojecten worden uitgevoerd vanwege deze problemen. De leefbaarheid moet daar worden versterkt en de verbetering van de positie van bepaalde bevolkingsgroepen actief worden ondersteund. Ook is bekend dat in Eexterveense-

¹⁴ In deze projecten werken wijkagenten en opbouwwerkers samen ten behoeve van de bevordering van zelfredzaamheid en veiligheid in wijken en buurten.

kanaal mensen wonen met meervoudige problematiek. Hier wordt een leefbaarheidsproject uitgevoerd.

In Nieuw Buinen, Gasselternijveen en Stadskanaal spelen problemen die door jongeren worden veroorzaakt en die worden getolereerd door de ouders. Er is dus achterstand ondanks de voor-sprong. Echter: *deze mensen zijn niet zichtbaar. Het welzijnswerk werkt daar niet, Stamm werkt er ook niet, en deze mensen melden zich echt niet vanzelf* (zie verder hoofdstuk 3.9).

In dit verband is ook een ander verschijnsel relevant. De afgelopen jaren is de werkloosheid onder (laagopgeleide) jongeren sterk verminderd door de positieve situatie op de arbeidsmarkt. Veel jongeren kozen er voor om geld te gaan verdienen in plaats van door te leren. Nu de econo-mie weer terugvalt, is de vrees gegrond dat de jeugdwerkloosheid in de Veenkoloniën weer (ernstig) toeneemt, mede vanwege het lage opleidingsniveau van veel jongeren¹⁵.

¹⁵ Aldus Ab Meijerman.

3. De sociale infrastructuur

Als we spreken over de sociale component van de Veenkoloniën wordt naast de verbinding van de mensen met het land ook bedoeld op wat tegenwoordig wordt aangeduid als de “sociale infrastructuur”. Wat hieronder wordt verstaan, het onderscheid tussen de formele en informele sociale infrastructuur en hoe de sociale infrastructuur in de Veenkoloniën eruit ziet, wordt in dit hoofdstuk beschreven.

3.1 Sociale infrastructuur

Sociale infrastructuur is inmiddels een begrip geworden dat op grote schaal gehanteerd wordt om alles wat deel uitmaakt van het sociale domein te duiden. Sociale infrastructuur heeft zowel betrekking op voorzieningen als op netwerken tussen burgers onderling.

Een veelgebruikte definitie is die van Engbersen en Sprinkhuizen:

“Het geheel van organisaties, diensten, voorzieningen en betrekkingen die het mogelijk maken dat mensen in redelijkheid in sociale verbanden (buurten, groepen, netwerken, huishoudens) kunnen leven en kunnen participeren in de samenleving.”

Belangrijk is een onderscheid te maken in een formele en een informele infrastructuur.

De *formele sociale infrastructuur* omvat het geheel van voorzieningen waar burgers gebruik van kunnen maken om deel te nemen aan het maatschappelijk verkeer. Die voorzieningen zijn vaak gericht op een bepaald terrein of vakgebied (educatie bijvoorbeeld), een doelgroep (jongeren, ouderen) of zijn gebiedsgebonden voor een bepaalde streek of dorp. Het gaat hierbij dan voornamelijk om voorzieningen op de terreinen sociaal-cultureel werk, onderwijs en educatie, maatschappelijke dienstverlening, zorg en gezondheidszorg.

De *informele kant van de sociale infrastructuur* verwijst naar de onderlinge verbanden van burgers, hun relaties met maatschappelijke organisaties en met de overheid.

‘ Een vitale sociale infrastructuur omvat de aanwezigheid van duurzame basisvoorzieningen met goede professionele arbeidskrachten en informatie, sociale verbanden en sociale initiatieven van burgers. In een goede sociale infrastructuur gaat het om een subtiele balans tussen enerzijds het streven van overheden om een adequaat voorzieningenniveau te realiseren en anderzijds het streven om zoveel mogelijk de bestaande kwaliteiten en competenties van bewoners en hun wijken (of dorpen) te benutten en te versterken’ (30, p.15).

3.2 De informele sociale infrastructuur in de Veenkoloniën

De onderlinge verbanden van de mensen woonachtig in de Veenkoloniën worden op verschillende manieren vorm gegeven. Er bestaan gebiedsgerichte verbanden en verenigingsverbanden met een bepaald doel.

De gebiedsgerichte verbanden zijn de dorpsverenigingen (dorpsbelangenverenigingen en buurtverenigingen) die in elk dorp en buurt te vinden zijn en waar iedereen lid van is c.q. kan zijn. De contributie wordt vaak huis aan huis opgehaald, omdat op die manier in ieder geval periodiek persoonlijk contact is. De organisatiedichtheid op dit terrein is niet bekend, maar is in de Veenkoloniën heel hoog. Naast deze geïnstitutionaliseerde gebiedsgerichte verbanden bestaan ook nog informelere gemeenschapsverbanden van mensen van woningen die naast elkaar liggen en die door de mensen die er wonen als een eenheid worden beschouwd. Lintbewoners¹⁶ vertellen dat er langs het lint bijvoorbeeld groepjes zijn van 15-20 woningen die naast elkaar liggen, die met elkaar een “buurtje” vormen. De mensen drinken eens in de zoveel tijd met elkaar koffie of barbecuen gezamenlijk, wisselen nieuwtjes uit en voeren met elkaar opdrachten uit ter versiering van het dorp bij feestelijke gelegenheden. De scheiding tussen waar de ene gemeenschaps- of buurtgroep begint en de andere ophoudt, is nauwkeurig bepaald, ook

¹⁶ Interview Alexander en Margreet van Dam

al is vaak voor de huidige bewoners niet meer duidelijk waarom het ene huis nog bij het ene groepje hoort en het andere niet meer.

Naast deze gebiedsgerichte verbanden zijn er talloze verenigingen op de gebieden sport, cultuur, cultuurhistorie, educatie, belangenbehartiging. Er zijn zangkoren, muziekverenigingen, toneelverenigingen, sportverenigingen in allerlei soorten en maten, ijsverenigingen, speeltuinverenigingen, natuur- en milieuorganisaties, historische verenigingen, gehandicaptenorganisaties, vrouwenverenigingen, carnavalsverenigingen, huurdersverenigingen, vereniging van ouderen, kerkelijke verenigingen. Veel dorpen hebben meerdere verenigingen met eenzelfde activiteit, bijvoorbeeld meerdere zangkoren. Ook zijn er dorps- of wijkkrantjes en schoolkranten, waarop ook mensen die geen kinderen op de basisschool hebben zich kunnen abonneren. Het verenigingsleven is buitengewoon levendig en actief. Er is altijd wel wat te doen, er wordt van alles georganiseerd.

Een probleem – dat zich in toenemende mate voordoet – is dat gemeenten veel taken hebben afgestoten en voorzieningen hebben overgedragen aan bewoners, die vrijwillig de taken uitvoeren en de voorziening beheren. Het in stand houden van de voorzieningen is voor vrijwillige besturen nog wel te doen. Maar het maken van reserveringen voor het noodzakelijk (groot) onderhoud en het aanbrengen van verbeteringen is uit de exploitatiegelden niet mogelijk. Zo kwamen bijvoorbeeld het zwembad en de sporthal in Nieuw Weerdinge, door Emmen overgedragen aan vrijwilligersbestuurders, in de problemen¹⁷.

Elk zichzelf respecterend dorp heeft iets met de lokale geschiedenis¹⁸. Men heeft of een historisch archief, of bewoners hebben een boek gemaakt waarin de historie is opgetekend van alle panden van het dorp. Of er is een historische vereniging die allerlei activiteiten ontplooit. De bevolking heeft sterk de behoefte om zich in de geschiedenis van het gebied te verdiepen. Een in het oog springend voorbeeld is het beheer van de collectie Brands door de stichting Nieuw Dordrecht¹⁹. De stichting erft na de dood van de heer Jans Brands de collectie. Het bestuur, dat geheel uit vrijwilligers bestaat, spant zich al jaren in om deze collectie te behouden, zo goed mogelijk te beheren en te ontsluiten voor het publiek. Men wil een informatiepunt inrichten dat belangstellenden naar Nieuw Dordrecht trekt, waarmee deze belangrijke culturele voorziening het dorp versterkt. Dit informatiepunt moet dan het archief omvatten, maar ook ruimten voor een bibliotheek, studie en tentoonstelling. De financiering van dit geheel is nog een struikelblok. Wellicht wordt in de toekomst aan het nabijgelegen Veenpark, het Smal-spoozmuseum en het Van Gogh huis deze nieuwe trekker in het Zuidoosten van de Veenkoloniën toegevoegd. (zie ook bijlage 1).

Formele infrastructuur²⁰

3.3 Ontmoeting in het café en het dorps huis

Het café is in een aantal dorpen een belangrijk centrum van sociaal verkeer. Het café biedt in de Veenkoloniën onderdak aan tal van sociale activiteiten: het koor en de toneelvereniging oefent er vaak, er wordt gevolksdans en gebiljart, de ijsclub vergadert er en de kaartvereniging heeft er zijn thuisbasis.

Ontbreekt het café dan is er altijd nog het dorps huis. De dorps huizen zijn een uiterst belangrijke "parel" aan het snoer van voorzieningen in de Veenkoloniën. In de lintdorpen bijvoorbeeld is er (vaak) om de 4-5 km een dorps huis. In de dorps huizen concentreren zich de activiteiten, die te maken hebben met het verenigingsleven en de sport. Ook maken sociaal-culturele activiteiten, peuterspeelzaalwerk, activiteiten voor kinderen, voor ouderen of andere specifieke groepen deel uit van de activiteiten, die in een dorps huis plaatsvinden. Het beheer van de dorps huizen heeft z'n problematische kanten. Dit wordt over het algemeen gedaan door vrijwil-

¹⁷ Interview Sybrand Wiltjens.

¹⁸ Interviews met Harm van der Veen, Klaas Wigchering en Gerrit Wisman.

¹⁹ Interview Gerrit Wisman. Zie voor de inhoud van de collectie bijlage 1.

²⁰ Deze paragraaf is gebaseerd op de gesprekken met de professionele medewerkers van de verschillende organisaties alsmede met Gerrit Wisman en Hans Agterberg.

ligers, meestal in verenigingsverband (vereniging Dorpshuis). Het goed besturen van een dergelijke voorziening vereist veel inzet, financieel inzicht en know-how. Het wordt steeds moeilijker om goede bestuurders voor deze dorpshuizen te vinden. Dit, terwijl iedereen er van overtuigd is dat de accommodaties onontbeerlijk zijn voor het sociale leven in de dorpen.

3.4 Multifunctionele centra

Momenteel worden er – ook in de Veenkoloniën – multifunctionele centra gebouwd. In de Veenkoloniën worden functies als sport, kinderopvang, jongerenactiviteiten, ontmoeting en sociaal-culturele activiteiten gecombineerd. Het beheer van deze centra zal naar de mening van bewoners een probleem kunnen worden als dit wordt overgelaten aan vrijwilligers. Het zal te groot en te complex zijn. Men betwijfelt of er voldoende bestuurlijke draagkracht onder de bevolking te vinden is.

Tevens zijn er geluiden die duiden op de angst voor schaalvergroting, waardoor de kleinschalige dorpshuizen, dicht bij huis, gesloten zouden worden zodra het multifunctionele centrum geopend wordt.

3.5 Wonen, zorg en welzijn voor ouderen

In Nieuw Dordrecht²¹ - ca. 2000 inwoners - heeft men een idee ontwikkeld dat ook in het overige deel van de Veenkoloniën (en elders in landelijke gebieden) toegepast zou kunnen worden. Een belangrijk probleem van de mensen die in de dorpen wonen is het ouder worden. Als het niet langer zelfstandig gaat, moet op een gegeven moment verhuisd worden naar een aanleunwoning of verzorgingstehuis elders. Een verhuizing uit de oude vertrouwde leefomgeving is – zeker op latere leeftijd – een ingrijpende aangelegenheid. *Verhuizen is verschrikkelijk als je oud wordt, mensen gaan hier met tranen in de ogen weg.* In Nieuw Dordrecht is nu door het dorpshuisbestuur een concept ontwikkeld dat een antwoord moet geven op dit probleem en ouderen in staat stelt oud te worden in hun eigen dorp. Het gaat om het maken van een combinatie van aanleunwoningen met gezondheids- en zorgdiensten en sociaal-culturele activiteiten in het dorpshuis. Het dorpshuis in Nieuw Dordrecht vormt het uitgangspunt. Op dit moment is het al een voorziening waar veel gebeurt (voorstellingen, gymnastiek, sport, jongerenactiviteiten, digitaal trapveld etc.). Ook komen hier nu al ouderen biljarten, een kaartje leggen of elkaar gewoon treffen onder een kopje koffie. Men wil nu dat er om of aan het dorpshuis aanleunwoningen voor de ouderen uit het dorp worden gebouwd. In het dorpshuis kan dan een keuken worden ingericht, die de maaltijden verzorgt. De arts en eventuele andere gezondheidswerkers zouden in het dorpshuis een spreekuurruimte moeten kunnen krijgen. De thuiszorg kan er zijn basis hebben en andere voorzieningen die in dit verband van belang zijn, kunnen er een plek krijgen.

3.6 Voorzieningen

De levensvatbaarheid van de dorpen is deels afhankelijk van de voorzieningen die er blijven of komen. Een belangrijke vestigingsfactor is de aanwezigheid van voorzieningen, zoals een basisschool, sportaccommodaties, een café, een bushalte in de nabijheid. De dokter en tandarts niet al te ver weg en de SRV-man 3 maal per week in het dorp. Als je binnen een half uur in het ziekenhuis kunt zijn, en dat kun je overal vanuit de Veenkoloniën, is dat prima volgens bewoners. *Wat is afstand? Als je in Amerika woont en je rijdt 4 uur dan zeggen ze het is dichtbij. Afstand is heel betrekkelijk.*

²¹ Interview met Gerrit Wisman.

3.7 Onderwijs

Het onderwijs vormt een belangrijke schakel tussen de thuissituatie en de toekomstige beroepssituatie van kinderen. Het opleidingsniveau in de Veenkoloniën is relatief laag. De verhalen van jongeren over de schoolkeuze geven aan dat kinderen veelal noch door thuis noch door school bewust geactiveerd en gestimuleerd worden om een zo hoog mogelijke vervolgopleiding te kiezen. De keuze ligt in z'n algemeenheid gesproken eerder in het verlengde van het beroep van de ouders dan dat het is gebaseerd op de mogelijkheden van het kind zelf, zo lijkt het. Iemand vertelde dat ouders bijvoorbeeld het advies van de directeur van de basisschool kregen dat hun kinderen het maar beter eerst in Klazienaveen konden proberen, dan konden ze later altijd nog naar Emmen doorstromen. Niets ten nadele van Klazienaveen, maar op het vervolgonderwijs daar blijven de kinderen dialect spreken en het doorstromen naar Emmen komt er in negen van de tien gevallen niet van²². Sommige ouders en leerkrachten staan op het standpunt dat kinderen een betere toekomst tegemoet gaan als ze hun vervolgopleiding doen in een stedelijke omgeving. Sommige beleidsmakers zijn het hiermee hartgrondig eens en vinden dat ouders hierop zouden moeten worden aangesproken in de trant van *stuur je kind niet naar het VMBO om de hoek maar laat het studeren in de grote stad*²³. Dit is een kans om de eeuwige spiraal van de opleidingsachterstand te doorbreken.

Een ander voorbeeld: iemand vertelde dat een directeur van een basisschool zich ervoor schaamde dat zijn school in aanmerking zou komen voor onderwijsvoorrangsbeleid en daarom de formulieren onjuist invulde. Met het gevolg dat er geen extra leerkracht kwam, want de school viel immers niet binnen de achterstandscriteria.

3.8 Zorg en Welzijn

In het kader van dit onderzoek kon slechts summier zicht worden gekregen op de professionele zorg- en welzijnsstructuur. In alle negen gemeenten zijn professionele welzijnswerkinstellingen en instellingen voor maatschappelijke dienstverlening actief. (19) In beide provincies zijn professionele ondersteuningsinstellingen. Slechts met enkele professionals van deze instellingen is contact geweest en heeft een gesprek kunnen plaatsvinden. Met het oog op de achterstandscijfers, die in beleidsnota's zo centraal staan, is bij hen nagegaan of door hen activerings- en ondersteuningsprogramma's ter bestrijding van achterstanden worden uitgevoerd en zo ja, op basis van welke gegevens dit dan gebeurt.

In de drie Drentse gemeenten is de situatie van de professionele instellingen geheel verschillend. In Aa-en-Hunze zijn er geen specifieke programma's. In Borger-Odoorn, summier, en in Emmen, in meerdere mate, worden projecten en programma's uitgevoerd, die te maken hebben met achterstandsbestrijding. Ook de provinciale organisatie Stamm draagt hier bij aan uitvoering van projecten. De projecten hebben te maken met sociale activering, opvoedingsondersteuning, alfabetisering, leefbaarheid, preventie, veiligheid en zelfredzaamheid.

In dit verband kan ook nog worden genoemd de *Toekomstvisie*, die in Nieuw Weerdinge is opgesteld door lokale bewoners ondersteund door het opbouwwerk. Emmen heeft nog opbouwwerk, elders is het afgebouwd. Het welzijnswerk is sterk thematisch gericht, bv. op jongeren, en niet meer op lokale gemeenschappen in hun geheel, behalve dan in Emmen. Alcides in Emmen werkt momenteel aan een quick scan op grond waarvan prioriteiten kunnen worden gesteld. Dergelijke gebiedsanalyses zijn echter schaars.

3.9 De infrastructuur en achterstand

Dat er achterstand bestaat, staat voor een ieder als een paal boven water, maar het is een hele zoektocht om er achter te komen waar die precies zit, om welke mensen het gaat, om welke aantallen en om welke gebieden. Als je iets wilt met het sociale moet je over veel meer gegevens beschikken dan wat er nu beschikbaar is op het niveau van het plangebied zelf. Er wordt heel erg gedacht vanuit *het was altijd al een achterstandsgebied dus dat zal nog wel zo zijn*.

²² Adjunct-directeur Esdal-College Emmen/Klazienaveen.

²³ Ab Meijerman

Maar: waar bestaat die uit en waar precies is sprake van achterstand? Welke groepen mensen zijn werkloos bijvoorbeeld, waar zitten de arbeidsongeschikten en de mensen met de lage opleidingen? Vanuit het professionele (welzijns-)werk bestaat hier slechts een heel fragmentarisch beeld over. Wellicht – is de suggestie – weet Jeugdzorg Drenthe hier meer over. Zij komen via de jeugdzorg in aanraking met problemen in gezinnen. Of de kennis is aanwezig bij de scholen. Misschien zijn er wel arbeidsmarktgegevens op postcode verkrijgbaar, is weer een andere suggestie. Bekijk anders ook eens de statistieken van de GGD wordt er gezegd. Hoewel, statistisch materiaal is ook niet alles. *Wat er gebeurt is dat stukjes achterstand verdwijnen in de gemiddelden van statistische cijfers.*

Waar bestaan de achterstanden in de Veenkoloniën precies, bij welke mensen en in welke gebieden is een vraag die je wel kunt stellen, maar alle antwoorden komen neer op *ja, natuurlijk bestaat dat, dat weet iedereen, maar van de mensen zelf zal je het niet horen – ze schamen zich ervoor – en de statistieken zijn niet zo gedifferentieerd verkrijgbaar dat je daar iets uit op zou kunnen maken.* Hier is dus werk aan de winkel. In het kader van dit onderzoek was het niet mogelijk om de zeer verschillende bronnen, met vaak zeer fragmentarische informatie, zodanig in kaart te brengen dat op een adequaat schaalniveau de problematische groepen scherp in beeld konden komen. Toch moet dit wél gebeuren, wil sprake kunnen zijn van effectieve interventies.

4 Participatie

Participatie is een belangwekkende component als het gaat om het vraagstuk van identiteit in die zin dat het iets zegt over de betrokkenheid van de mensen bij het gebied. Dit hoofdstuk geeft hier een korte weergave van.

4.1 De relatie dorpsgemeenschap - gemeente

De dorps(belangen)vereniging in de Veenkoloniën neemt een bijzondere positie in. Het is de erkende overlegpartner van de gemeente en aanspreekpunt als het gaat om bestemmingsplanwijzigingen en uitbreidingsplannen. Ook de dorpsomgevingsplannen (Spijkerboor) komen mede door de inzet van de dorpsbelangenvereniging tot stand. Leefbaarheidsplannen, toekomstvisies (Nieuw Weerdinge) en de totstandkoming van multifunctionele centra zijn andere onderwerpen waar een dorpsbelangenvereniging zich mee bezighoudt. De invalshoek is overigens duidelijk van ruimtelijk-fysieke aard. Het sociale (of het economische) staat niet of nauwelijks op de agenda.

De relatie met de lokale overheid is sterk afhankelijk van de opstelling van het lokale bestuur en de contactambtenaar. Uit de interviews kwam naar voren dat er voorbeelden zijn van dorpsbelangenverenigingen waar men jaren en jaren moet volhouden om (het asfalteren van) een bepaalde weg voor elkaar te krijgen, of een herinrichtingsplan voor een centrum op de agenda te krijgen.

Een ander voorbeeld is: *wij hadden een contactambtenaar met een heel goed geheugen, hij hoefde nooit wat op te schrijven, maar we hoorden ook nooit wat terug.* Daar staat de contactambtenaar tegenover die een half uurtje voor de vergadering komt, informeel bijpraat, alles stipt noteert en binnen een week terug rapporteert.

Een ander verschijnsel is dat de besturen van de belangenverenigingen in sommige gevallen geen voeling (meer) hebben met hun achterban en erg voor de troepen uit lopen. Dat werkt soms belemmerend voor het actief deelnemen aan activiteiten door andere bewoners, aldus een professional uit het welzijnswerk.

Er speelt dus een aantal problemen dat overigens niet uniek is voor de Veenkoloniën: (1e) In hoeverre is een overleg tussen gemeente en dorpsvereniging zodanig serieus dat het ook daadwerkelijk vruchten afwerpt voor én de gemeente én het dorp?; (2e) In hoeverre heeft het bestuur van de dorpsvereniging nog voeling met de achterban van dorpsbewoners?. Een derde punt in dit verband is de weinig integrale benadering van de onderwerpen, waarbij het sociale vrijwel altijd ontbreekt.

4.2 Onderlinge contacten

Het zicht op de onderlinge contacten tussen dorpen is op dit moment summier. Wel bestaat de indruk dat de dorpen die noordelijker liggen meer met elkaar communiceren dan de dorpen in het zuiden van de (Drentse) Veenkoloniën. Die lijken meer naar binnen gericht te zijn dan de noordelijke en Groningse dorpen.

Gebrek aan onderlinge verbanden maakt het ook moeilijker om grotere gebieden meer in samenhang te bekijken.

5 Overwegingen en conclusies

De hoofdstukken hiervoor hebben de uitkomsten beschreven van de zoektocht naar sociaal-culturele aspecten van de Veenkoloniën, die met elkaar een bont geheel vormen. In dit hoofdstuk worden een aantal overwegingen beschreven en conclusies getrokken.

5.1 Eensgezindheid in het verdeelde land

Rust en openheid

Er bestaat grote eensgezindheid dat het in stand houden van de rust en openheid van vitaal belang is voor de Veenkoloniën. De rust en de beeldbepalende openheid worden zowel door de oude als de nieuwe bewoners in hoge mate gewaardeerd. Het is duidelijk dat men vindt dat deze dominante karakteristiek intact moet blijven. De relatie met de ruimte kwam in hoofdstuk 1 gedetailleerd aan bod.

Differentiatie

Naast het feit dat de Veenkoloniën in bestuurlijke zin niet één specifieke entiteit vormen (twee provincies, twee waterschappen en negen gemeenten), is er natuurlijk ook differentiatie in typen gebieden binnen de Veenkoloniën. Er is het open land, de kleine kernen, de kleine dorpen, de hoofddorpen, het verstedelijkt gebied. Ook is er de onderscheiding in Zuidoost Drenthe (Emmen), de Monden of de Kanaalstreek, de Oude Veenkoloniën, de Pekela's en Westerwolde. Er is ook sprake van verschillende landschapstypen: randveenontginning, veenkoloniaal landschap, heide- en veenontginning, dijkenlandschap, streekdorpenlandschap, esdorpenlandschap en verstedelijkt gebied. Groningen denkt meer in termen van 'oude' en 'nieuwe' Veenkoloniën. Ook is er verschil in de oriëntatie van de bewoners op de stedelijke gebieden oftewel de sociale habitat. Waar gaan mensen naar toe voor welke behoefte? Wat is hun sociaal-culturele horizon? Deze benadering maakt duidelijk dat de gedragingen van de bewoners niet samenvallen met de zuiver ruimtelijke, fysieke of fysische begrenzingen en samenhang. Hoe ruim de horizon precies is, is een kwestie van nader onderzoek.

In deze studie kan geen recht worden gedaan aan al deze differentiaties. We hebben, zoals gezegd, accenten gelegd: meer op de dorpen dan op de stedelijke gebieden en vooral met oog voor de relatie tussen de fysieke en de sociale component. Op grond van dit onderzoek kan geen finaal antwoord worden gegeven op de vraag welke 'ruimtelijke ordening', dat wil zeggen een ordening in overzichtelijke samenhangende deelgebieden, vruchtbaar is met het oog op de toekomst. Wil men echter recht doen aan de oriëntaties (identiteit) van de bewoners, dan vindt men in deze studie veel aanknopingspunten voor nader onderzoek met het oog op toekomstig beleid.

5.2 Gehechtheid, historisch en lokaal bewustzijn

Hoewel het typeren van een bevolkingsgroep een enigszins riskante aangelegenheid is willen we toch een aantal kenmerken schetsen die naar onze mening tekenend zijn voor veel mensen die in de Veenkoloniën wonen. Allereerst is er sprake van een grote mate van tolerantie, voortvloeiend uit de allang bestaande pluriformiteit en heterogeniteit in de bevolking qua klasse en religie. Bovendien is men trots op de vrijheid, die men als bewoner van de Veenkoloniën voelt. Opvallend zijn ook de pioniersgeest en de innovatieve geest. Dat laatste met name van de akkerbouwers. Er is – zoals hierboven reeds gezegd – een grote gehechtheid aan het karakteristieke open landschap met zijn rechte structuren, een groot historisch bewustzijn en een fijnmazig netwerk van informele sociale structuren.

Het adaptieve, open karakter van de gemeenschappen is, naast het individualisme, een in het oog springend element. In hoofdstuk 2 staat onder andere beschreven hoe (relatief) positief de oorspronkelijke Veenkolonialen staan tegenover de nieuwkomers. Uit het onderzoek zijn ook

aanwijzingen naar voren gekomen dat de meeste nieuwkomers het 'dorpse' karakter respecteren en zich hieraan makkelijk aanpassen.

In de Veenkoloniën doet zich voor wat voor veel situaties op het platteland geldt: dorpsgemeenschappen veranderen langzaam maar zeker in forensische woongemeenschappen, van productiegemeenschappen zijn het productie- en consumptiegemeenschappen geworden. Het is exact in dat kader dat de WRR (6) van een Nieuwe Geografie spreekt.

Hechting in plaats van binding

In relatie met deze veranderingen is het begrip hechting interessant. Volgens Elerie (16) heeft de keuze om in een dorp te komen wonen steeds meer te maken met een bepaalde levensstijl, die voortkomt uit een behoefte aan hechting. Hechting wordt hier dan gebruikt als een meer vrijblijvende houding dan binding. Hechting heeft, aldus Elerie, een sociale en een fysieke component. Wonen in lintdorpen - met enerzijds letterlijk de vrijheid als uitzicht uit je raam en anderzijds deel uitmakend van het lintbuurtje waar je nou eenmaal toe behoort - voldoet aan deze behoefte aan hechting. Tegelijkertijd komt het tegemoet aan het individualistische karakter van menig Veenkoloniaal. Gezien de mentaliteit die wij in de Veenkoloniën hebben aangetroffen mag verondersteld worden dat dit niet alleen geldt voor de mensen die in de lintdorpen wonen. Deze bescheiden 'hechting' gaat ook op voor mensen die in de grotere dorpen wonen en wellicht ook voor de bewoners van verstedelijkte gebieden in de Veenkoloniën.

Een overzichtelijke sociale omgeving met enige vrijblijvendheid en onafhankelijkheid gecombineerd met een karakteristieke fysieke omgeving zijn precies de elementen waar mensen met behoefte aan hechting op zoek naar zijn.

Historisch bewustzijn

'Nog in 1953 beklagt de streekhistoricus J. Hadders zich over de geringe belangstelling van de inwoners voor de geschiedenis van hun dorp. Hij heeft er wel een verklaring voor'vele tegenwoordige ingezetenen zijn uit andere streken afkomstig en hebben daardoor minder belangstelling voor de geschiedenis....' (43, p. 61). De belangstelling voor de lokale geschiedenis staat nu - 50 jaar later - op een hoogtepunt. Ook dat lijkt een uitdrukking te zijn van de gehechtheid aan het gebied, ook van de mensen die net als in Hadders' tijd 'uit andere streken afkomstig zijn'.

Nu concentreert deze aandacht zich nog vooral op het zeer lokale. Toch zijn de voorbeelden van de lokale dorpsomgevingsplannen goed vertaalbaar naar een algemener niveau, naar deelgebieden dan wel het gehele veenkoloniale gebied: waarom niet in beeld gebracht wat daar verloren is gegaan van het landschap? Maak hierbij gebruik van de kennis van de lokale bevolking. Ga na of het mogelijk en wenselijk is dit historisch goed in de toekomst te herstellen.

Betekenis van de woonplek

Blokland-Potters (8) onderscheidt vier betekenissen van een woonlocatie. Welke rol kan een locatie, in ons geval: een Veenkoloniaal dorp, spelen voor de mensen die er wonen? Allereerst: geen enkele. Het is een woonplek als een andere. Deze (non)betekenis zijn we niet of nauwelijks tegengekomen. De tweede variant is het praktische gebruik dat mensen maken van hun woonplek. Dit is iets dat we in de Veenkoloniën wél regelmatig hebben aangetroffen. Als derde onderscheidt Blokland-Potters de symbolische betekenis van de plek waar mensen wonen. Dit geldt zeker ook voor de Veenkolonialen die, zoals geschetst, de herinneringen aan het verleden hoog willen houden en de uiterlijke tekenen daarvan willen behouden of terug willen brengen in het land. Tenslotte kan een woonlocatie betekenis hebben als uitdrukking van een leefstijl van mensen. Dit laatste komt waarschijnlijk in de Veenkoloniën steeds meer voor en tref je met name aan bij mensen met de hiervoor genoemde behoefte aan hechting.

Deze vier betekenissen kunnen, afgezien van de eerste, naast elkaar bestaan. Er komen in de werkelijkheid natuurlijk allerlei mengvormen voor. Bovendien veranderen betekenissen naarmate men ergens langer woont. Meestal worden dan de derde en vierde betekenis nog relevanter.

Lokaal bewustzijn

Janssen en Lammerts (23, p.72) schetsen hoe er in een situatie van 'hechting' sprake kan zijn van lokaal bewustzijn, zonder dat dit tot geestelijke 'benauwdheid' leidt: 'afgedwongen saamhorigheid van de gemeenschap maakt geleidelijk aan plaats voor een meer vrijblijvend gemeen-

schapsgevoel dat meer dan voorheen is gericht op vrijwilligheid en persoonlijke voorkeur'. Gesteld kan worden dat deze vorm van aanwezig, maar enigszins vrijblijvend lokaal bewustzijn in de dorpen van de Veenkoloniën in hoge mate voorkomt. De veelheid aan erkende overlegpartners en de vele dorpsbelangenverenigingen die zich inzetten voor het verhogen van de levensvatbaarheid van de dorpen, illustreren dit lokale bewustzijnsniveau.

Twee werkelijkheden

Uit deze studie kan met betrekking tot de waardering van de plek waar men woont, met enige slagen om de arm, worden geconcludeerd dat bewoners er tevreden zijn, op een aantal zaken zelfs trots zijn en velen zich inspannen voor het behoud en de verhoging van de leefbaarheid. Aan de wel degelijk bestaande sociale achterstand met al zijn verschillende facetten wordt minder zwaar getild. Dit staat duidelijk op gespannen voet met politici en andere beleidsmakers die juist de sociale problematiek accentueren en daarmee de Veenkoloniën als een andere werkelijkheid lijken te beleven dan veel bewoners dat doen.

5.3 Leefbaarheid, levensvatbaarheid en sociale infrastructuur

Leefbaarheid en levensvatbaarheid

In dit verband is het interessant om stil te staan bij de relatie tussen levensvatbaarheid en leefbaarheid zoals geschetst door Attema (5, p.17). In haar optiek is de leefbaarheid van een dorp (of wijk) essentieel voor de levensvatbaarheid. Aspecten van leefbaarheid zijn dan bestaanszekerheid (werk en inkomen), goed woonklimaat (waardering van woning en woonomgeving), prettig sociaal klimaat (waardering van de sociale contacten), een goede verzorgingssituatie (aard en peil van de aanwezige voorzieningen) en een adequaat bestuurlijk klimaat (betrokkenheid van bewoners bij de lokale besluitvorming). Leefbaarheid is de voorwaarde voor levensvatbaarheid oftewel het succesvol kunnen voortbestaan van het dorp.

In de Veenkoloniën zijn in voldoende mate sociale verbanden actief die bijdragen aan de hierboven geschetste aspecten van leefbaarheid. In dit verband is het dan wel zaak om de sociale netwerken (informele sociale infrastructuur) en de voorzieningen (formele sociale infrastructuur) die bij een dorp of gebied passen, nu en in de toekomst zodanig te ondersteunen dat er ook sprake blijft van levensvatbaarheid. De zorg dat deze ondersteuning onder druk staat werd door meerdere gesprekspartners verwoord.

Informele sociale infrastructuur

De informele structuren, bijvoorbeeld verenigingen, hebben het soms moeilijk met de taken die ze hebben te vervullen (vrijwilligers die een zwembad en sporthal (p.19) moeten runnen) en/of met het houden van de aansluiting met de eigen achterban (p. 23). Waarom? Dit vloeit onder andere voort uit de trend dat ook op het platteland mensen minder langdurig de gehele verantwoordelijkheid willen dragen voor voorzieningen, zoals we dat ook tegenkomen in het vrijwilligerswerk elders in Nederland.

Professionele welzijnsstructuur

De indruk is dat de professionele formele sociale infrastructuur, ondanks alle investeringen, aan de schrale kant is. Voorzieningen, die een rol spelen in het dagelijks leven van bewoners en programma's die worden ontwikkeld ten behoeve van de verbetering van de positie van deze bewoners, worden bepaald door de gemeentelijke en in mindere mate de provinciale grenzen. Dit heeft lastige consequenties: zo zijn de mensen die behoren tot de gemeente Emmen relatief beter af als het gaat om de professionele welzijnsstructuur dan bewoners elders in de Drentse Veenkoloniën.

Levensvatbaarheid is afhankelijk van de ondersteuning van initiatieven en het tegemoet komen aan behoeften van bewoners door professionele werkers, professionele programma's en het inrichten van bepaalde voorzieningen.

Wonen-zorg-welzijn

Een voorbeeld van een initiatief dat de leefbaarheid dient, is het wonen-zorg-welzijnsconcept voor ouderen in Nieuw Dordrecht in de gemeente Emmen. Dit is volgens ons zeker de moeite waard om verder te ontwikkelen. Niet alleen voor Nieuw Dordrecht maar ook voor andere dor-

pen in de Drentse en Groningse Veenkoloniën waar een dorps huis (of multifunctioneel centrum) bestaat.

Onderwijs

Eerdere studies (21 p.35) geven aan dat er in het gebied sprake is van relatief veel kinderen met een taal- en leesachterstand. Bijvoorbeeld: 8% van de kinderen in Oost-Groningen, waarbinnen een deel van de Veenkoloniën valt, scoort laag op de Cito-toets (landelijk gezien is dat 1,4%). Relatief wonen er in de Veenkoloniën veel laagopgeleiden. Uit deze, maar ook uit andere studies blijkt dat er serieuze aanwijzingen zijn dat van zowel ouders als leerkrachten in veel gevallen een (te) geringe stimulans uitgaat naar de kinderen van de basisschool om door te stromen naar hogere vormen van vervolgonderwijs. Hiermee reproduceert het relatief lage opleidingsniveau zichzelf. De inzet van middelen voor het onderwijsachterstandenbeleid wordt lokaal bepaald. In dat licht valt te hopen dat het voorbeeld van de basisschooldirecteur die uit oogpunt van imago er niet voor uit wilde komen dat zijn school in aanmerking kon komen voor middelen uit het onderwijsachterstandenbeleid een uitzondering is. (zie hoofdstuk 3).

Versterking van programma's die zowel scholen als ouders ondersteunen bij het voorbereiden van kinderen op een schoolkeuze op een hoger niveau, gecombineerd met een intensief opvoedings-ondersteuningsprogramma, is een effectief (beleids)instrument om de achterstanden te bestrijden. Dit versterkt uiteindelijk de levensvatbaarheid van de Veenkoloniën.

Culturele voorzieningen

Initiatieven die te maken hebben met de versterking van de culturele voorzieningen alsmede de veelheid aan culturele verenigingen die actief zijn in de Veenkoloniën, verdienen bijzondere aandacht. Deze initiatieven worden vrijwel altijd geheel gedragen worden door vrijwilligers. Enerzijds is dit een bewijs van de verbondenheid van bewoners met (de historie) van hun gebied en met elkaar. Het voorbeeld uit Nieuw Dordrecht (Collectie Brands) spreekt in dit verband voor zich (zie verder hoofdstuk 3). Anderzijds zijn initiatieven op vrijwillige basis kwetsbaar als initiatiefnemers en drijvende krachten wegvallen.

5.4 Vitalisering door versterking van sociale infrastructuur arbeid & zorg

Verhoging van de leefbaarheid en vitalisering van het economisch draagvlak van het platteland - in deze context dus van de Veenkoloniën - is gediend bij de vestiging van werkende één - of tweeverdieners. Zoals we gezien hebben, bestaat de indruk dat de Veenkoloniën steeds aantrekkelijker worden voor deze groep mensen. Tegelijkertijd hebben deze tweeverdieners met kinderen of andere personen (ouders) hun eigen sociale wensen en noden. Deze taakcombinerders hebben behoefte aan een goede formele sociale infrastructuur, die ondersteuning biedt bij het runnen van levens waarin wonen, werken, zorg en invulling van vrije-tijd/recreatie moeten worden gecombineerd. Uit onderzoek (30) blijkt dat het hierbij gaat om vier terreinen, die met name cruciaal zijn voor landelijke gebieden: werken/inkomen, voorzieningen, sociale netwerken en bereikbaarheid. Veel oplossingen worden nu nog gezocht in de informele sfeer omdat de formele diensten niet aanwezig zijn. Denk bijvoorbeeld aan kinderdagopvang of voor-, tussen- en/of naschoolse opvang van de schoolgaande kinderen, die vaak geregeld worden met burens, kennissen en familie vanwege het gebrek aan voorzieningen. Dit heeft als gevolg dat de keuzemogelijkheden voor met name vrouwen met kinderen in de leeftijd van 0-4 jaar om buitenshuis te (blijven) werken ernstig worden beperkt. Voorzieningen en diensten die binnen een formele structuur (verder) zouden moeten worden ontwikkeld zijn dan flexibele, kleinschalige kinderopvang, voor-, tussen- en naschoolse opvang en –activiteiten en persoonlijke dienstverlening ter verlichting van taken in en om het huis. Op het gebied van vervoer voldoet clustering van voorzieningen in combinatie met veilige fietsroutes en een schoolbus aan de behoeften van taakcombinerders in het landelijk gebied.

De conclusies uit het genoemde onderzoek zijn bijzonder relevant voor de situatie in de Veenkoloniën (30, pag 14): 'Via concentratie qua ruimte en regievoering kunnen voorzieningen meer afgestemd worden op de behoeften van taakcombinerders. De ruimtelijke concentratie werkt tijdbesparend en de regievoering verhoogt de kwaliteit. Via verbreding van het aanbod kunnen meerdere diensten in één pakket worden aangeboden en aantrekkelijk worden gemaakt voor

meerdere doelgroepen. Beide strategieën vergroten de vraag naar voorzieningen en diensten. Op deze wijze kan de leefbaarheid van het gebied als geheel worden verbeterd. Puntsgewijs weergegeven:

- Voor taakcombineerders wordt de dagindeling minder gefragmenteerd, zodat zij meer mogelijkheden hebben buitenshuis werk te aanvaarden of te behouden.
- Meerdere doelgroepen kunnen – op termijn – van de voorzieningen of diensten profiteren (als het gaat om vervoer of servicecentra bijvoorbeeld ook ouderen of gehandicapten).
- Door het opzetten van voorzieningen en diensten kan een aanzet worden gedaan direct werkgelegenheid te creëren. Veelal leidt dit overigens nog niet tot zichzelf bedruipend ondernemerschap, maar hoogstens tot een stevige bijverdienste.’

5.5 De toekomst: versterken van centrale regie

Zoals we zagen bestaat er geen bruikbaar onderzoek op een schaalniveau waarop effectief samenhangend beleid kan worden gebaseerd. Er wordt niet gemonitord en een sociale kaart of een sociale structuurschets met precieze data van de Veenkoloniën bestaat niet. De Veenkoloniën als gebied is op dit punt onontgonnen, ondanks dat sprake is van één plangebied waar bestuurlijke samenwerking geambieerd wordt. Kengetallen en kerncijfers met gemiddelden voor het gehele gebied bestaan wel, een overzicht van de afzonderlijke gebieden per onderwerp echter niet. Op deze wijze kunnen geen vergelijkingen binnen het gebied worden gemaakt. Ook is het lastig aan een topografische kaart van het gebied te komen, waarop precies de grenzen staan aangegeven. Achterstand dus, ook op dit terrein voor de Veenkoloniën. Hier wreekt zich mogelijk dat een centrale regie ontbreekt.

Het kunnen beschikken over harde gegevens is een noodzakelijke voorwaarde om (nationale, Europese) financiers te interesseren voor de financiering van programma's ter versterking van de sociale structuur. Hierbij draait het om programma's die, over de lokale/provinciale grenzen heen, tot doel hebben bewoners te activeren en ondersteunen bij onderwerpen als opvoeding, volwasseneneducatie, om- en bijscholing, alfabetisering, een eigen bedrijf starten, leefbaarheid, veiligheid, enzovoort. Daarnaast, en ten behoeve hiervan, zullen de besturen ook daadwerkelijk grensoverschrijdend moeten gaan werken.

5.6 De toekomst van de Veenkoloniën

Vele geïnterviewden delen de stelling dat het van groot belang is om als bewoners serieus genomen te worden als het gaat om de toekomst van de Veenkoloniën. Op basis van de dorpsomgevingsplannen zouden, in een vergelijkbaar proces, op een hoger schaalniveau plannen kunnen worden gemaakt voor (deelgebieden van) de Veenkoloniën.

In de provincie Drenthe is sinds de jaren zeventig ervaring opgedaan met het samen optrekken van gemeente en provincie met de actieve dorpsbelangenverenigingen. Op provinciaal niveau vormen deze verenigingen een actief netwerk als de Brede Overleggroep Kleine Dorpen. Er is bij beleidsontwikkeling in de kleine kernen veelal sprake van een gecombineerde bottom-up en top-down benadering. Deze verdient navolging bij de verdere vormgeving van de Veenkoloniën.

Deze bevolkingsbetrokkenheid is niet alleen wenselijk vanwege democratische redenen. Zonder de bevolking zal het gewoonweg niet lukken. Als het straks gaat om het ontwerpen van een nieuwe toekomst voor het veenkoloniale gebied is het noodzakelijk om de kennis, het lokale bewustzijn en de initiatiefrijke bewoners als bron te benutten voor het ontwerpproces. Een procedure waarbij aan bewoners wordt voorgelegd wat door deskundigen is uitgedacht, neemt de recente geschiedenis, de inzet en de liefde van de mensen voor hun land – kortweg het sociale kapitaal van de Veenkoloniën - niet serieus. Dat is niet alleen zonde, het is ook contraproductief. Het kan niet zonder de mensen, de parels aan de kroon van de Veenkoloniën.

Bijlage 1 Collectie Jans Brands

Uit: Waardeel, Themanummer Collectie Jans Brands, Drents Historisch Tijdschrift, 2001, nr. 1

Hebben en weten, daar gaat het om

De collectie van Jans Brands staat centraal in dit nummer van Waardeel. Maar wie is de man achter de collectie Jan Wieringa, journalist, zocht Jans Brands op en sprak met hem over zijn leven en de achterliggende motieven van zijn verzameling.

Rapport Onderzoekscommissie

Waardeel-redacteur Erwin Karel las het rapport dat een onderzoekscommissie in opdracht van de provincie samenstelde naar de cultuurhistorische betekenis van de collectie Brands. Hij constateert dat de collectie voor onderzoekers interessante objecten bevat, maar vooral ook voor een breed publiek toegankelijk gemaakt moet worden gemaakt met het verhaal van Jans Brands zelf.

Een uniek middeleeuws leenmannenregister in oorspronkelijke staat. Normaal werden de namen van oude leenmannen periodiek verwijderd uit een register. Het exemplaar van Brands verkeert echter in de eerste staat. Boven de omslag, onder de pagina waarop de Drentse edelmannen staan vermeld.

(Foto Anja Schuring)

De Drenthiana van Brands

De collectie Brands bevat een schier oneindig aantal boeken en tijdschriften over Drenthe. Provinciaal historicus Michiel Gerding nam een steekproef om te bepalen hoe uniek de bibliotheek is. **Een leenregister** In de collectie Brands bevindt zich een uniek Middeleeuws leenmannenregister. Renée Nip, medewerkster middeleeuwse geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen, vergeleek het met een leenregister uit het Bisschoppelijk archief te Utrecht.

Dood en begraven

In de collectie van Jans Brands is heel wat bijzonders te vinden, over uiteenlopende onderwerpen. Ook over de dood. De funeralia vormen het uitgangspunt van dit artikel. Albert van der Zeijden, als historicus verbonden aan Nederlands Centrum voor Volkscultuur te Utrecht, bekeek de collectie en constateerde onder andere dat de rouwcultuur in de loop de eeuwen professionaliseerde.

Met en wegen

Jans Brands bezit een uitgebreide numismatische (munten en penningen) en metrologische (gewichten en maten) verzameling. Sommige stukken uit die verzameling hebben betrekking op

Drenthe, maar volgens Jan van der Wis, voorzitter van de numismatische Kring Groningen, overstijgt het wetenschappelijke belang van de hele collectie de grenzen van Nieuw-Dordrecht en zelfs van Drenthe verre. Hij geeft een korte impressie.

Studiekring D.H. van der Scheer

In de collectie Brands bevinden zich archivalia en voorwerpen die van H.J. Prakke afkomstig zijn. Daartussen een map over het ontstaan van de Studiekring D.H. van der Scheer gedurende de bezettingsjaren. Waardeel hoofdredacteur Erwin Karel bestudeerde de map en zocht naar het antwoord op de vraag: was de oprichting van de studiekring een daad van

Central – Moor – Commission

In de collectie Jans Brands bevindt zich een bijzonder fotoalbum over de venen. Michiel Gerding, gepromoveerd op het onderwerp "Vier eeuwen turfwinning" bekeek het.

Harm Smeenge

De verzameling van Jans Brands omvat ook het archief van de liberale staatsman Harm Smeenge en zijn dochter Henderika van Riel Smeenge. Waardeel redactrice en Smeengekenner Ellen de Vries dook opnieuw in die stukken. Ze schetst leven en werk van de vooraanstaande liberaal, die zich met hart en ziel inzette voor zijn Drenthe.

Bijlage 2 Gesprekspartners en deelnemers expertmeeting

Gesprekspartners

Hans Agterberg, Borger
Alexander van Dam, Annerveenschekanaal
Margreet van Dam, Annerveenschekanaal
Hans Elerie, BOKD, Assen
Dirk Jasper Keegstra, Stichting Welzijn Midden Drenthe
Leontien Kompier, provincie Drenthe
Cees Lueks, Stichting Prisma, Hoogezand (v/h werkzaam in Borger-Odoorn)
Ab Meijerman, gemeente Veendam
William Prinsen, BODK, Assen
Lieke Ruijgers, Stamm, Assen
Jannie Schonenwille, Stamm, Assen
Harm van der Veen, Veendam
L. de Vries, adjunct-directeur VWO Esdalcollege, Emmen
Klaas Wigchering, Oud Annerveen
Sybrand Wiltjer, Alcides, Emmen (Nw. Weerdinge)
Gerrit Wisman, Nieuw Dordrecht

Esdalcollege Emmen, 5 VWO:

Gerwin de Boer
Patrick Bos
Scott Brouwer
Raymond Middelbos
Rik Panman

Aanwezigen expertmeeting

Hans Agterberg, Stichting Innovatie Veenkoloniën
Nanne Boonstra, Verwey-Jonker Instituut
Jan Willem Duyvendak, Verwey-Jonker Instituut, Utrecht
Hans Elerie, BOKD, Assen
Jan Hartholt, Ministerie van LNV, Den Haag
Leontien Kompier, provincie Drenthe
Gerrit Kral, ondernemer Veendam
Margriet Meindertsma, Stichting Innovatie Veenkoloniën
Eefke Meijerink, Stichting Innovatie Veenkoloniën
Ab Meijerman, burgemeester Veendam
Hans van Os, Onderzoeksbureau Zorg, Welzijn en Cultuur, Assen
Harm van der Veen, historicus, Veendam
Dorine Winkels, Verwey-Jonker Instituut

Bijlage 3 Geraadpleegde bronnen

- 1 Abrahamse, Jaap-Evert, Webbink, Jos. Ontspannen wonen in de Veenkoloniën en het Hunzedal uit: *Noorderbreedte. Groningen Dorpslandschappen* 5. 2000.
- 2 Abrahamse, Jan. Annerveenschekanaal is mooi als het graan begint af te rijpen uit: *Noorderbreedte. Groningen. Dorpslandschappen* 3. 1999.
- 3 Aha! Marktonderzoek en marketingadvies. *Opiniononderzoek Gebiedsuitwerking Veenkoloniën Provincie Groningen*. Groningen. Mei 2001.
- 4 Alterra. *Ideeënanalyse Veenkoloniën*. 2001.
- 5 Attema, Fransien. *De Lensmethode*. Weson. Deventer. 1991.
- 6 Asbeek Brusse, Wendy, van Dalen, Harry, Wissink, Bart. *Stad en land in een nieuwe geografie. Maatschappelijke veranderingen en ruimtelijke dynamiek*. WRR, voorstudies en achtergronden. V 112. SDU Uitgevers. Den Haag. 2002.
- 7 Berg, van den L.M., Blom, G.E. *Naar een agenda van de Veenkoloniën*. Alterra. Wageningen. 2001.
- 8 Blokland-Potters, Talja. *Wat stadbewoners bindt*. Kok Agora. Kampen. 1998.
- 9 Bosch –Slabbers. *Dorpsomgevingsplan Spijkerboor, Nieuw- en Oud Annerveen*. Den Haag. April 2002.
- 10 BVR. *Werkboek Toekomstvisie gemeenten Borger-Odoorn en Stadskanaal*. Maart 2001
- 11 BVR. *Eigen kwaliteit, de grondslag voor groei, een perspectief voor het veenkoloniale deel van de gemeenten Borger-Odoorn en Stadskanaal*. Rotterdam. 2002.
- 12 Centraal Bureau voor de Statistiek. *Gemeenten op maat. 1999. Aa-en-Hunze. Bellingwedde. Borger-Odoorn. Emmen. Hoogezand-Sappemeer. Menterwolde. Pekela. Veendam. Vlagtwedde*.
- 13 Commissie Structuurversterking Veenkoloniën. *Van afhankelijkheid naar kracht*. Mei 2001.
- 14 *Contourenschets sociale wijkvisie*. Verwey Jonker Instituut. Interne notitie. November 2001
- 15 DBF. *Visie op plattelandontwikkeling Noord Nederland 2000 – 2006*. Raerd. November 2000.
- 16 Elerie, Hans. De culturele opgave uit: *Noorderbreedte* nr. 1. 1999.
- 17 Elerie, Hans. De fysieke opgave uit: *Noorderbreedte* nr. 1. 1999.
- 18 Elerie, Hans. *Dorpsbelangen tussen traditie en vernieuwing* uit: *Noorderbreedte* nr. 2. 1999.
- 19 *Gemeentegidsen* van de 9 betreffende gemeenten.
- 20 Grontmij Advies en Techniek. *Beleidsanalyse Veenkoloniën*. Drachten. Mei 2001.
- 21 Huygen, Astrid en Spierings, Frans. *Een mozaïek van het veen: waar kun je zover kijken!* Verwey-Jonker Instituut. Februari 2002.
- 22 IPO. Adviescommissie Simons. *Nieuwe Perspectieven voor Sociaal Beleid*. Den Haag. Mei 2002.
- 23 Janssen, U., Lammerts, R. *Leefbaarheid op het platteland*. Verwey-Jonker Instituut. Utrecht. 1999.
- 24 *Kabinetsstandpunt Veenkoloniën*. 2001.
- 25 Keegstra, D.G., Remmers, G. *De beleving van het dorpslandschap in Spijkerboor – Nieuw/Oud Annerveen*. BOKD, Assen. 2002.
- 26 Kompier, Vincent. Identiteit als onderwerp van onderzoek uit: *Noorderbreedte* nr. 4. 1999.
- 27 Lugt, van der, Michiel. Dorpsuitbreidingen Zuidlaarderveen: conserveren, verdichten of uitbreiden uit: *Noorderbreedte* nr 6. 2001.
- 28 Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. *Palet van het Platteland*. Den Haag. Januari 2000.
- 29 Monkhorst, Ansje. Kunst laat semsline als grens vervagen uit: *Noorderbreedte* nr 4. 1999.
- 30 Nieborg, S., Stavenuiter, M., Strijbos, J., Langers, F., Veeneklaas, F. *Taakcombineerders in het landelijk gebied*. Verwey-Jonker Instituut. Alterra. Utrecht. Wageningen. April 2002.
- 31 Niezing, Henk, Pranger, Jacco. *Woar is de tied bleven*. Nieuw Buinen. 2001.
- 32 Onderzoeksgroep Kunst, Beleid en Management. *Een cultureel profiel van Oost-Groningen*. Rijksuniversiteit Groningen. April 1995.
- 33 Platzer, B. De vele gezichten van het Hunzedal uit: *Noorderbreedte* nr 1. 2002.
- 34 Pronk, J. *Belvedere en verder*. Speech dd 25 mei 2000.

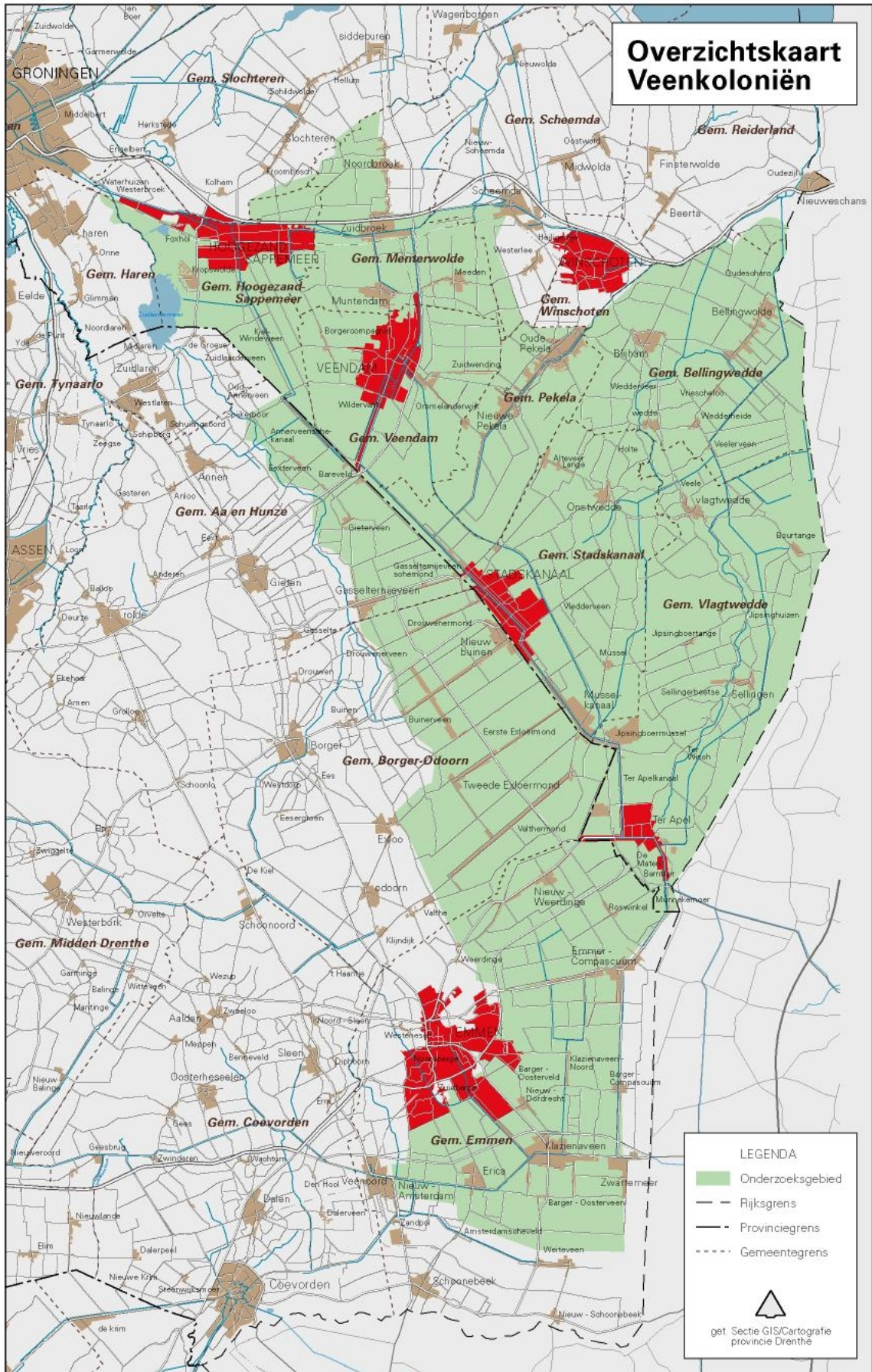
- 35 Provincie Drenthe. *Landbouw en Zorg*. Juli 2000.
- 36 Provincie Drenthe. *Provinciaal Omgevingsplan Drenthe*. Voorontwerp POP II, concept. Januari 2003.
- 37 Provincie Drenthe. *Regiovisie Verpleging en Verzorging 2001-2005*.
- 38 Riel, van, C. *Identiteit en imago*. Rotterdam. 2002
- 39 RMO-advies. *Nationale identiteit in Nederland*. Den Haag. September 1999
- 40 Schoof, Rob. Vergeten door de schepper. *NRC Handelsblad*. 1 september 2002.
- 41 Sociaal Cultureel Planbureau. *Plattelandsarmoede*. Werkdocument nr 52. Den Haag. Januari 1999.
- 42 *Sociaal-economische ontwikkeling Drentse Veenkoloniën*. Oktober 2001.
- 43 Stamm. *Drenthe door: demografie en dorpshuizen*. December 2002.
- 44 Stichting Innovatie Veenkoloniën. *De nieuwe Veenkoloniën*. Startnotitie. Januari 2002
- 45 Stichting Noorderbreedte. *Alles wordt anders. De transformatie van Nederlands Noorden*. Groningen. 2001.
- 46 Strijker, Dirk. Vooruit met de geit. *Nieuwsblad van het Noorden*. 19 mei 2001.
- 47 Stuurgroep Veenkoloniën. *Agenda voor de Veenkoloniën*. April 2002.
- 48 Thissen, F., Droogleever Fortuijn, J. *Sociale Cohesie en Dorpsverenigingen op het Drents Platteland*. Universiteit van Amsterdam. 1998.
- 49 *Veenkoloniën, ruimte voor de toekomst*. Themnummer Noorderbreedte. Groningen. 2002.
- 50 Vereniging voor Plaatselijk Belang Nieuw-Weerdinge. *Toekomstvisie Nieuw-Weerdinge*. September 2000.
- 51 Verwey-Jonker Instituut. IPO. *Steden en regio. Sociale agenda*. Juni 2002.
- 52 Waalkens, Harm Evert. *Problematiek van de Veenkoloniën*. www.waalkens.nl

Geraadpleegde websites

www.arcadis.nl	
www.aaenhunze.nl	
www.archeologienet.nl	
www.bansplatteland.net	
www.bellingwedde.nl	
www.bokd.nl	brede overleggroep kleine dorpen (drenthe)
www.borger-odoorn.nl	
www.cbs.nl	
www.drenthe.nl	
www.drentsarchief.nl	
www.emmen.nl	
www.historisch-emmen.nl	
www.hoogezand-sappemeer.nl	
www.menterwolde.nl	
www.minlnv	ministerie landbouw, natuurbeheer en visserij
www.minvrom	ministerie vrom
www.pekela.nl	
www.provinciegroningen.nl	
www.regioprojekt.nl	stichting 400 jaar Veenkoloniën
www.rlg.nl	raad voor het landelijk gebied
www.scp.nl	sociaal en cultureel planbureau
www.stadskanaal.nl	
www.trapveld-emmen.nl	
www.veendam.nl	
www.veenkoloniaalmuseum.nl	

Bijlage 4 Topografische gebiedskaart

Overzichtskaart Veenkoloniën

Colofon

Opdrachtgever: Stichting Innovatie Veenkoloniën
Auteurs: D. Winkels, in samenwerking met J. W. Duyvendak
Kaart Veenkoloniën: GIS/Cartografie Provincie Drenthe
Drukwerk: Regeer & Reijnen BV, Tilburg
Omslag: Korteweg Communicatie, Eindhoven
Uitgave: Verwey-Jonker Instituut, Utrecht

De publicatie

De publicatie kan besteld worden via onze website: <http://www.verwey-jonker.nl>.
Bestellen per fax of per e-mail kan ook: Verwey-Jonker Instituut, Kromme Nieuwegracht 6,
3512 HG Utrecht, telefax 030-2300683, e-mail secr@verwey-jonker.nl onder vermelding van
Parelvissen in de Veenkoloniën, uw naam, factuuradres en afleveradres.

ISBN 90-5830-118-4

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2003

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.
Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.
The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.
Partial reproduction is allowed, on condition that the source is mentioned.